

Bertell Ollman

Marx' vision av kommunismen – en rekonstruktion

1977

Från *Critique* nr 8. Översättning av huvudartikeln har utförts av Joachim Retzlaff (som tidigare publicerats på webbsajten Marxists Internet Archive^{*}). Den redaktionella inledningen är översatt av Göran Källkvist.

Redaktionell inledning (av *Critiques* redaktion)

Det har upprepats till leda att Marx inte var intresserad av att skissera ”planritningar” av det framtida socialistiska samhällets karaktär, och att marxister därför heller inte borde vara det. Utan tvivel kommer sådana invändningar att resas mot följande artikel av Bertell Ollman. Enligt *Critiques* uppfattning medför detta nästan reflexmässiga svar från vänstern, vanligtvis i form av att vägra all diskussion om frågan, ett antal faror. Samtidigt utgör det en sorts politisk undanflykt. Om Marx' syn på socialismen på något sätt skyfflas åt sidan finns det rent ut sagt en risk för att marxismen förlorar sin revolutionära betydelse. Dessutom har vi det ofrånkomliga faktum, att det till skillnad från 1800-talet idag finns samhällen som beskrivs som socialistiska, och som marxister inte slipper undan att diskutera i förhållande till Marx' ursprungliga uppfattning. Låt oss kort diskutera båda dessa problem.

Även om det stämmer att Marx inte skisserade något utkast till det framtida socialistiska samhället och ofta kritiserade utopikernas försök att göra det, så är det inte – som det ofta antas, och som Ollman visar – så att Marx inte hade något helt specifikt och konkret att säga om ämnet. Men vi måste gå ännu längre och inse att det levande och unika med Marx' metod och hans analys av de kapitalistiska samhällsliga förhållandena grundar sig på, och utgår från, en teoretisk uppfattning om det framtida socialistiska samhället. Kort sagt finns det redan i hans undersökning av det förflutna och det nuvarande en intellektuell bild av framtiden, i så måtto som hans syn på socialismen utgår från en vetenskaplig förståelse av det nuvarande, betraktat historiskt. Vi kan visa det med ett enda exempel, *Kapitalet*. På en nivå är det en ”objektiv” analys av kapitalismens uppbyggnad och den klassiska politiska ekonomins tidigare teoretiserande om den. Och även om många förnekar det, så är den på en annan nivå genomsyrad av ett kritiskt angrepp på båda, hela tiden med utgångspunkt i deras historiska och övergående natur. Med andra ord innehåller den från början till slut ett klagande av socialismens karaktär och den proletära revolutionens nödvändighet.

Det går knappast att överdriva vad detta innebär politiskt, ty om man inte förstår denna dialektiska tolkning av och inträngande i historien (vilket inte är detsamma som att hävda att Marx utgår från ett enda rätlinjigt schema eller är teleologist),^{**} då förlorar marxismen sin revolutionära innebörd och förfaller till någon sorts positivism eller statisk strukturalism som inte går att skilja från den borgerliga samhällsvetenskapens mest avancerade grenar. För att använda Bernsteins ord, ”metoden blir allt, slutmålet intet”.

De gånger denna metod har använts har resultatet blivit katastrofalt. Den logiska grunden till Andra internationalens reformistiska passivitet var ju trots allt Hilferdings berömda påstående att marxismen och socialismen var två frågor som inte hängde ihop. Oavsett vad ett sådant

* Se <http://marxists.org/svenska/idehistoria/ollman/1977/marx.htm>

** **Teleologi** är en filosofisk riktning som menar att allt kan och bör förklaras med utgångspunkt från dess ändamål – öa.

särskiljande representerade teoretiskt, så var det i grund och botten bara en för ändamålet utarbetad bortförklaring som grundade sig på den europeiska kapitalismens stabilitet under imperialismens höjdpunkt före Första världskriget. Den socialistiska revolutionen verkade omöjlig – och Hilferdings berömda uttalande var bara en manifestation av detta fenomen. En liknande pessimism, som återspeglar erfarenheterna av stalinismen och en empirisk tro att kapitalismens långa uppsving efter kriget kommer att fortsätta, har idag fått sin talesman i Althusser, som påbjuder samma uppdelning i teori och praktik. Med andra ord gör han samma åtskiljande mellan det givna nuvarande och den socialistiska framtiden som Hilferding, han förnekar marxismen som ett verktyg för kritik, och splittrar den enhet som Marx försökte upprätta mellan vetenskap och revolution. På samma sätt som Första världskriget och den ryska revolutionen gjorde Hilferding och hans uppfattningar överflödiga kommer utan tvekan dagens fördjupade kris att göra samma sak med Althusser och hans anhängare. När frågan om socialismen åter sätts upp på dagordningen är det samtidigt livsviktigt att marxister på nytt tar upp diskussionen om Marx' syn på det framtida socialistiska samhället, som alltför länge har ansetts vara ovidkommande.

En andra och lika viktig anledning att analysera Marx' uppfattning om socialismen härrör ur behovet av teoretisk och politisk kamp mot stalinismen, och dess orättfärdiga övertagande av begreppet "socialism". Det borde vara uppenbart att varje marxistisk kritik av stalinismen förutsätter en förståelse av Marx' ursprungliga åsikter om det socialistiska samhället och de förutsättningar som är avgörande för dess existens. Genom att använda ordet "socialism" för att beskriva det som faktiskt existerar under de underutvecklade regimerna i Östeuropa, Kina och Kuba, har stalinismen gjort att kampen för socialism, i synnerhet i väst, har verkat meningslös och under en period omöjlig. Den återvändsgränd som socialismen har hamnat i sedan tre decennier går inte bara att förklara genom att förstå nederlagen under mellankrigstiden (till stor del om än inte helt som ett resultat av stalinismen), den nya och kraftfulla fasen av kapitalackumulation under åren efter Andra världskriget (som möjliggjordes av dessa nederlag), eller den borgerliga ideologins styrka (som bara var effektiv på grund av dessa nederlag och kapitalismens nya materiella framgångar). Vi måste också bedöma effekten av stalinismens uppfattning av själva socialismen. Antikommunismen har blomstrat eftersom det den har sagt om de existerande "socialistiska" samhällena har varit sant. Dess varning att socialismen skulle innebära låg levnadsstandard, ekonomiskt slöseri och avsaknad av demokratiska rättigheter togs på allvar i väst. Vilken arbetare eller intellektuell som bodde i Frankrike, Storbritannien eller USA skulle vilja byta det de hade mot förhållandena där? Som erfarenheterna visar knappast någon.

Både stalinisterna och deras i denna fråga allierade bland anhängarna av en fri marknad, har likställt de existerande regimerna med socialismen, vilket i grund och botten har fått förödande konsekvenser, och som Solzjenitsyn visar fortsätter det att ha förödande konsekvenser. Detta likställande måste brytas. Annars är kapitalismens existens garanterad, även när alla de andra redan nämnda faktorerna inte längre spelar någon roll. Så länge vi inte har förstått vad Marx sa om socialismen, och kanske ännu viktigare om de materiella och internationella förutsättningar som är nödvändiga för att säkerställa framgång för socialismen, kommer den att förbli omöjlig.

Till sist: om det är så att likställandet av socialismen med döende polisstater har haft en djupt försvagande effekt i väst, så gäller det dubbelt upp för de befolkningar som faktiskt lever under sådana regimer. När deras respektive eliter har upplyst dem (förvisso på ett indirekt sätt) att det är deras överlägsna socialistiska system som är orsaken till bristen, produktionen av varor som ingen kan använda, de otillräckliga bostäderna, den sterila censurerade pressen, frånvaron av självständiga fackföreningar, den ständiga övervakningen och möjliga förtrycket när de talar för eller organiserar sig för att förändra systemet, då är det kanske inte så

överraskande om man i dessa länder upptäcker en djup och på många sätt välgrundad cynism och skepsis mot marxismen och socialismen. Inte heller är det överraskande att upptäcka att många som bor i Östeuropa anser att marxismens återuppvaknande i väst under de senaste 10 åren både är oförklarlig och farlig. Sacharovs välkända långa haranger mot ”vänsterliberalismen” i de kapitalistiska länderna är ett talande uttryck för denna uppfattning. Man skulle vilja säga att Solzjenitsyns och Kolakowskis teorier är atypiska, men tyvärr är de inte det. Vi bör påminna oss om att det är ett stående skämt i Östeuropa att ett införande av kapitalism skulle garantera den ”reella” socialismens fördelar. Inte ens de som fortfarande förkunnar en formell marxism och tro på socialismen har förblivit opåverkade av den mer allmänna högervändningen. Mindre reaktionära oppositionella som Medvedev, Brus och Selucki talar för en marknad (och försöker sedan visa hur värdelagen egentligen inte står i motsättning till Marx’ uppfattning om den planerade ekonomins karaktär). På grund av erfarenheterna i Östeuropa och den utbredda uppfattningen att det som existerar där är socialism, så har med andra ord socialismen blivit synonym med (i värsta fall) diktatur eller ineffektivitet, eller (i bästa fall) ett dåligt skämt eller en utopisk dröm. Vartefter avspänningen (hjälp med ett annat namn) utvecklas, kommer det ideologiska tomrum som denna skepsis och förkastande av socialismen har givit upphov till, att mer och mer fyllas på från väst – precis som allt annat i Östeuropa.

Under dessa förhållanden, vars svårigheter inte ska underskattas, kan marxister i väst ge ett livsviktigt bidrag genom att återupprätta Marx’ ursprungliga uppfattning om socialismen. Det kommer inte bara att hjälpa processen av teoretiskt klargörande i Östeuropa, en uppgift som den ideologiska förvirringen och censuren (för att inte tala om polisförtrycket) har försvårat, utan kommer också att klargöra den uppenbara kärnpunkten att utan en motsvarande och framgångsrik kamp för socialism i de mer utvecklade kapitalistiska länderna kommer slutmålet att befria mänskligheten definitivt att omintetgöras.

Vi återvänder därför till utgångspunkten. Att känna till Marx’ diskussion om socialismen är varken en sidofråga eller utan politisk logisk grund. Ollmans detaljerade återupprättande är inte ett sterilt ”kopierande”. Det är på samma gång både ett försvar av socialismen som vetenskapligt begrepp mot dess många belackare, och att ladda upp batterierna åt de som vill ha socialism. Vartefter krisen i Väst- och Östeuropa fördjupas blir båda dessa uppgifter alltmer brådskande.

I

Marcuse menar att vid mitten av 1900-talet blir utopin omöjlig enbart för sådana teoretiker som använder ”begreppet 'utopi' för att avfärda vissa sociohistoriska möjligheter”.¹ Varje väsentligt framsteg i välstånd, teknologi eller vetenskap vidgar gränserna för inte bara det verkliga, utan också det möjliga, för de vägar, på vilka den nyvunna potentialen kan realiseras. Dagens produktion av förnödenheter och kunskaper, med tillhörande färdigheter, har transformerat gångna tiders utopier till praktiserbara alternativ till vår vardagliga existens. Kunskap om dessa trender och deras innebörd har lett till ett förnyat intresse för Marx' vision av det kommunistiska samhället.

Marx konstruerade sin bild av kommunismen utifrån de mänskliga och teknologiska möjligheter som redan kunde iakttas på hans tid, med de prioriteringar som skulle göras av det nya, socialistiska samhället. De program, som en segrande arbetarklass skulle införa för att ta

¹ Marcuse, H: *Five Lectures: Psychoanalysis, Politics and Utopia*, Boston 1970, s. 62.

itu med de problem det gamla samhället och revolutionen lämnat efter sig, skulle frisläppa en social dynamik vars allmänna drag, enligt Marx' uppfattning, kunde skisseras på förhand. Att dra upp ritningarna för den kommunistiska framtiden utifrån förhandenvarande mönster och trender är en oskiljaktig del av Marx' analys av kapitalismen. En analys som sammanlänkar sociala och ekonomiska problem med de objektiva intressen som gör de olika klasserna benägna till att ta itu med dem på olika sätt; det som utvecklas är den reella möjligheten till en socialistisk transformation av det kapitalistiska produktionssättet. Det är i denna mening Marx deklarerar att ”vi inte dogmatiskt bestämmer hur världen skall se ut, utan först genom kritiken av den gamla världen vill finna den nya”.² Men liksom de förutsägelser Marx gjorde för kapitalismens framtid ansåg han faktiskt att det han förutsåg angående kommunismen var högst sannolikt. Marx, vars omåttliga optimism ofta missförstås som primitiv determinism, skulle inte förneka att något slag av barbari är ett tänkbart alternativ, men han anser socialismens seger – genom revolution eller via valurnorna – vara mer sannolik.³

För Marx' kommunistiska samhälle gäller det märkliga förhållandet, att det på samma gång utgör den mest berömda utopin och en av de minst kända. Och trots att ingen bestrider betydelsen av Marx' vision av kommunismen inom marxismen, har själva visionen förblivit dimhöljad och oklar. Ansvar för denna situation bär i första hand Marx själv i det att han aldrig systematiskt redogjort för det kommunistiska samhället. Vidare kritiserar han ofta de socialistiska författare som försökt göra det för att vara dumma, politiskt impotenta eller rent av reaktionära. Det finns också anmärkningar som antyder att man överhuvud taget inte kan beskriva kommunismen, eftersom den för alltid är en process stadd i vardande:

”Kommunism är för oss inte ett tillstånd som skall uppnås, ett ideal efter vilket verkligheten skall inrätta sig. Det vi kallar kommunism är den verkliga rörelse som upphäver det nuvarande tillståndet. Betingelserna för denna rörelse framgår ur de nu bestående förutsättningarna.”⁴

Men, som även mindre systematiska läsare av Marx vet, finns det ändå beskrivningar av det framtida samhället utspridda över hela Marx' författarskap. Att döma av en skiss från 1851 till det som skulle bli *Kapitalet*, är det till och med så att Marx ämnade presentera sin syn på kommunismen på ett mer systematiskt sätt i den avslutande volymen. Planen ändrades, delvis på grund av att Marx aldrig hann avsluta sitt arbete inom den egentliga politiska ekonomin, så att det som Engels i ett brev till Marx refererar till som ”det vitt berömda 'positiva', det Du 'egentligen' vill”⁵ aldrig skrevs. Denna episod visar emellertid att Marx' invändningar mot att diskutera det kommunistiska samhället var av strategiskt snarare än av principiellt slag. Mer specifikt var Marx, i synnerhet i sina tidigare arbeten, angelägen om att avgränsa sig gentemot andra socialister, vilka huvudsakligen hade recept för framtiden att erbjuda. Han var också väl medveten om, att människor förändrar sin livsföring och föreställningsvärld, så är det i allmänhet en reaktion mot en oacceptabel situation i nuet och i betydligt mindre grad en följd av attraktionskraften från ett framtida bättre liv. I konsekvens med detta kan betonandet av

² Marx, ”Brev till Arnold Ruge”, i Liedman, S-E (red): *Människans frigörelse. Ett urval ur Karl Marx' skrifter*, Lund 1965, s. 18/MEW I, s. 346.

³ Även om Marx ansåg att revolutionen var den mest sannolika möjligheten, nämner han England, Förenta Staterna och Holland som länder där socialismen skulle kunna nås med ”fredliga medel”. Gerth, H (ed): *The First International. Minutes of the Hague Congress of 1872*, Madison 1958, s. 236.

⁴ Marx/Engels: ”Den tyska ideologin”, i utdrag i *Människans frigörelse* op. cit, s. 141 korr/MEW 3, s. 35. Engels går i ett brev som skrevs strax före hans död så långt, att han säger att det är omöjligt att ge detaljerade beskrivningar av kommunismen utan att ”hemfälla åt utopism eller tomma fraser”, MEW 39, s. 194. En sådan syn på försök att skildra framtiden var också en del av Marx' hegelska arv. Hegel hade sagt: ”eftersom filosofi är utforskandet av det rationella, är den därför begripandet av det närvarande och aktuella, inte uppresandet av något hinsides, föregivet existerande – Gud vet var, eller snarare vilket existerar och vi vet mycket väl var, nämligen som ett fel i ett ensidigt, tomt förståndsresonerande.” Hegel: *Philosophy of Right*, Oxford 1942, s. 10.

⁵ Engels till Marx, 27 nov 1841, i MEW 27, s. 373.

kommunismen inte vara det mest effektiva medlet för att befordra ett proletärt klassmedvetande, vilket var Marx' närmaste politiska mål. Slutligen: med bara konturerna av framtiden skönjbara utifrån nuet, drog sig Marx för att belasta analysen av kapitalismen med material som inte kunde dras in i framställningen utan att i mångas ögon undergräva den vetenskapliga karaktären av hela hans projekt.

Oaktat Marx' egen praktik och mot hans implicita varning har jag i det följande försökt att rekonstruera Marx' vision av kommunismen från hans skrifter från 1844 – det år han fastlägger huvuddragen i sin analys – till hans död. Vid hopsamlandet av dessa olika kommentarer framträder bilden av det kommunistiska samhället som ur ett pussel. Det är en bild där många pusselbitar saknas och andra är så diffusa att de är praktiskt taget omöjliga att tolka. Likväl utgör det återstående en mer fullständig och sammanhängande helhet än vad man skulle kunna tro. Trots svåra frestelser har jag, i försöket att pussla samman det kommunistiska samhällets komponenter, hållit mig till Marx' nedskrivna ord. Luckor och oklarheter kvarstår oberörda. Vid några tillfällen, när alla indicier pekar mot en bestämd slutsats, har jag emellertid inte varit obenägen att uttala den.

Träffas detta försök att rekonstruera Marx' vision av framtiden av samma typ av kritik som avhöll Marx från att mer systematiskt presentera sina egna synpunkter på ämnet? Jag tror inte det. Det är knappast troligt att någon idag skulle förväxla marxismen, ens med tillägget av en explicit konception av kommunismen, med andra socialistiska skolor, vilkas blotta namn är svåra att erinras. Huruvida en beskrivning av kommunismen kan bidra till ett förhöjt proletärt klassmedvetande, är en svårare fråga.

Att arbetarna förstår att exploateringen av dem är ett fundamentalt och nödvändigt faktum i det kapitalistiska systemet, det deklarerade syftet med de flesta av Marx' skrifter, är otvivelaktigt kungsvägen till klassmedvetande. Men det är för mig lika uppenbart att oförmågan att ge föreställningar om ett mänskligt överlägset levnadssätt, en oförmåga som närs av just denna exploatering, har bidragit till den likgiltighet och cynism som hindrar utvecklandet av ett sådant klassmedvetande. I detta ljus skulle det alltså vara avgörande för det socialistiska projektets framgång, att arbetare och individer i alla förtryckta klasser erhöill ett klarare begrepp om hur deras liv skulle kunna gestalta sig under kommunismen (vilket ju knappast kan bli resultatet av redogörelser för livet i dagens Sovjet och Kina).

Vad gäller att endast kunna skissera kommunismen i allmänna drag, så är det lika sant idag som på Marx' tid. Men medan en presentation av denna skiss då bara kunde inverka menligt på marxismen som helhet, är detta inte längre fallet idag, eftersom det mellanliggande århundradet har medfört att Marx' horisont ligger inom räckhåll och att merparten av det återstående – som jag har antytt – blivit lättare att se och omfatta. Om än allmän och ofullständig är framtidens hemlighet såsom den ådagaläggs i Marx' mästerliga analys av det kapitalistiska samhället en hemlighet vars tid är kommen, och att ge publicitet åt den har blivit ännu ett medel att få den mänskliga fulländning den tecknar att träda i existens.

II

Marx indelar den kommunistiska framtiden i två faser, den första brukar man referera till som 'proletariatets diktatur', den andra är den fullt utvecklade kommunismen och kallas vanligen 'kommunismens högre fas'. De historiska gränserna för den första fasen ges av påståendet att:

”Mellan det kapitalistiska och kommunistiska samhället ligger perioden av det enas omvandling i det andra. Mot den svarar också en politisk övergångsperiod, under vilken staten inte kan vara något annat än proletariatets revolutionära diktatur.”⁶

⁶ Marx: *Till kritiken av det socialdemokratiska Gothaprogrammet*, Frams utg., Sthlm 1970, s. 29/MEW 19, s. 28.

Denna periods allmänna karaktär framgår ur Marx' uttalande:

”Vad vi har att göra med är ett kommunistiskt samhälle, icke sådant det utvecklats på sin egen grundval, utan tvärtom som det just framgår ur det kapitalistiska samhället; alltså ett samhälle som i varje avseende, ekonomiskt, moraliskt och intellektuellt, ännu är behäftat med födelsemärkena från det gamla samhället, ur vars sköte det kommit.”⁷

Denna första fas utgör den nödvändiga latensperioden innan steget till kommunismens högre fas kan tas; det är en tid då de människor som har krossat kapitalismen är sysselsatta med uppgiften att fullständigt rekonstruera samhället. Som organisation och levnadssätt har den gemensamma drag med både kapitalism och kommunismens högre fas, och många drag som är helt unika. När detta rekonstruktionsarbete är avslutat – och Marx anger ingenstans hur lång tid det kan ta – övergår den första fasen gradvis, nästan omärkligt i den andra.

Våra huvudsakliga källor för Marx' syn på proletariats diktatur är *Kommunistiska manifestet*, *Kritik av Gothaprogrammet* och *Pariskommunen*. I *Kommunistiska manifestet* finns tio åtgärder utpekade som arbetarpartierna uppmanas att genomdriva omedelbart efter deras seger över kapitalisterna. Genom att betrakta dessa åtgärder som redan genomförda, kan vi få stommen till bilden av den första fasen.

Det Marx och Engels kräver är:

”1. Jordegendomens expropriering och jordrätans användning till statsutgifter. 2. Stark progressiv beskattning. 3. Arvsrättens avskaffande. 4. Konfiskering av alla emigranternas och rebellernas egendom. 5. Kreditens centralisering i statens händer genom en nationalbank med statskapital och utslutande monopol. 6. Centralisering av transportväsendet i statens händer. 7. Utökandet av nationalfabriker, produktionsinstrument, uppodling och förbättring av jorden efter en samhällelig plan. 8. Lika arbetstvång för alla, upprättandet av industriella arméer, särskilt för åkerbruket. 9. Föreande av jordbruks- och industridriften; åtgärder för att så småningom utplåna skillnaden mellan stad och landsbygd. 10. Offentlig och kostnadsfri uppfostran av alla barn. Avskaffande av fabriksarbetet för barn i dess nuvarande form. Uppfostrans föreande med den materiella produktionen o.s.v.”⁸

De medger: ”dessa åtgärder kommer naturligtvis att vara olika i olika länder”, men för de mest utvecklade länderna skall de ”tänligen allmänt komma till användning”. Oberoende av skillnader i medel, och dessa skillnader tycks alltså vara små, är målen desamma: ”att fråntaga bourgeoisin allt kapital och att centralisera alla produktionsinstrument i staten ... samt att fortast möjligt öka mängden produktivkrafter.”

Dessa krav skall nu undersökas i tur och ordning, för att blottlägga hela omfattningen av de förändringar vart och ett av dessa syftar till. ”1. Jordegendomens expropriering och jordrätans användning till statsutgifter.” I stället för att stycka upp jordegendomar och ge jorden till dem som brukar den – alla bönders reaktionära dröm – blir jorden statens egendom och den använder räntorna från den till allmänna ändamål. Att döma av Marx' behandling av jordfrågan i *Pariskommunen* skulle bönderna behöva betala mindre skatt till staten än till sina tidigare godsherrar.⁹ Senare, när han konfronteras med Bakunins kritik, preciserar Marx detta krav:

”proletariatet”, säger han nu, ”måste vidta mått och steg, som en regering, genom vilken bonden får en direkt förbättring av sin situation och därigenom vinnas för revolutionen; men åtgärder vilka i grunden underlättar övergången från privategendom till kollektiv egendom, så att bonden själv kommer dithän ekonomiskt. Men den får inte göra bonden antagonistiskt inställd, genom att t.ex. proklamera arvsrättens avskaffande eller konfiskering av hans egendom – detta är endast möjligt där den kapitalistiske arrendatorn har fördrivit bonden och den verkliga brukaren av jorden är lika

⁷ Ibid. s. 15/s. 20.

⁸ Marx/Engels: *Kommunistiska Manifestet*, Arbetarkulturs utg., Gbg 1976, s. 55f/MEW 4, s. 481 f.

⁹ Marx: *Pariskommunen*, Arbetarkultur, Lund 1978, s. 77/MEW 17, s. 549 f.

mycket en proletär, en lönearbetare, som den urbane arbetaren, och därmed direkt, och inte bara indirekt, har samma intressen som denne. Ännu mindre rätt har man att stärka småbondens egendom genom att helt enkelt utvidga jordlotterna genom att överföra stora jordegendomar till bönderna, så som i Bakunins revolutionära kampanj”.¹⁰

Denna uppenbara motsägelse kan förklaras ur förhållandet att Marx här är primärt intresserad av taktik och av de bönder som arbetar på egna jordlotter, medan han i *Kommunistiska manifestet* huvudsakligen talade om icke-ägande bönder. De båda positionerna kan jämkas samman på följande vis: före, under och omedelbart efter revolutionen bör man bemöda sig att inte skrämja de små jordägande bönderna, medan de jordlösa bönderna skall kollektiviseras ögonblickligen på jordegendomar som tidigare tillhörde godsägare och kapitalistiska arbetsköpare. Marx vacklade aldrig i sin övertygelse att om socialismen skulle ha ”någon som helst chans att segra, måste den vara i stånd att åtminstone omedelbart göra lika mycket för bönderna som, *mutatis mutandis*, den franska bourgeoisie gjorde under sin revolution”.¹¹

För Marx är bonden, trots alla sina villfarelser, ”framför allt en man som räknar”.¹² Han kan inte undgå att attraheras av skatteförmånerna och de materiella bekvämligheter, arbetsförhållanden och kulturellt liv som finns att tillgå på kollektiven. Allt detta borde, utan att småbönderna skulle berövas något de redan har, framstå som argument som borde övertyga dem om att församhälleliga sin egendom. Marx såg inte någon större svårighet i att åstadkomma denna övergång, och heller inte att det skulle ta lång tid.

”2. Stark progressiv beskattning.” Uppenbarligen finns det fortfarande ansevärd skillnader i inkomst i denna fas, eller åtminstone i början av den. Många företag är privatägda och deras ägare tjänar förmodligen mer än vad de skulle ha gjort som fabriksarbetare. Vidare, i en ekonomi med full sysselsättning och med brist på yrkesutbildade inom många sektorer, finns det fortfarande många yrken som måste högavlönas för att dra till sig arbetare. Inkomstskillnader är därför ekonomiskt nödvändiga, men eftersom de samtidigt är socialt icke önskvärda görs genom inkomstskatten ett försök att minska den verkliga klyftan så långt som möjligt. Med en tilltagande inkomsttjänning blir den progressiva beskattningen snart passé.

”3. Arvsrättens avskaffande.” Skillnader i individuell inkomst beklagas men accepteras som nödvändiga. Men olikhet i familjeförmögenhet är inte acceptabel och skall elimineras när de som upprätthållit sådana dör. Inte ens sådana blygsamma förmögenheter som stammar från löneskillnader, kan efterlämnas till barnen. Hur detta låter sig förenas med den tidigare nämnda avsikten, att låta småbönderna behålla sin jord tills de själva beslutar sig för att ansluta sig till något kollektiv, klargörs ingenstans. Vi vet inte heller med säkerhet vad Marx inbegriper bland de ting som inte kan ärvas.

I samband med att han diskuterar löner, deklarerar Marx att ”ingenting kan övergå i enskild egendom förutom individuella konsumtionsmedel”.¹³ Utan tvivel är det något liknande kriterium som skulle användas beträffande arvsrätt. Syftet med principen att inte tillåta arv är att uppnå lika välstånd efter de nu levandes död. Från och med denna tidpunkt har alla samma materiella utgångspunkter vid födseln, och därmed förverkligas till sist den under kapitalismen omöjliga drömmen att alla skall ha samma möjligheter. Det som människor förvärvar utöver detta är en frukt av deras egen verksamhet.

”4. Konfiskering av alla emigranternas och rebellernas egendom.” Detta är en praktisk åtgärd som inte så mycket syftar till att hjälpa staten i dess strävan till att församhälleliga egendomen som till att tjäna som en varning till bourgeoisie att inte engagera sig i kontrarevolutionär verk-

¹⁰ Meyer, H: ”Marx on Bakunin”, i *Etudes de Marxologie*, okt 1959, s. 108 f.

¹¹ *Ibid.*, s. 109.

¹² *Pariskommunen*, s. 77/MEW 17, s. 550.

¹³ ... *Gothaprogrammet*, s. 16 korr/MEW 19, s. 20.

samhet. Proletariatets seger fullbordas inte med revolutionen, utan måste ånyo erövrats i kamp mot alla fiendliga kvarlevor från det gamla samhället som skadar den samhällsliga rekonstruktionsprocessen. En antydning om vilken humanitet Marx har visavi kontrarevolutionärer ges av att konfiskering är det strängaste straff som någonsin nämns.

”5. Kreditens centralisering i statens händer genom en nationalbank med statskapital och uteslutande monopol.” Genomförandet av denna åtgärd berövar finansmännen både deras rikedom och deras möjlighet att kontrollera ekonomin. Med uteslutande kontroll över kreditgivningen kan staten besluta över vilka delar av ekonomin som skall expanderas och hur mycket. Det skulle också sätta staten i stånd att finansiera de ”nationella verkstäder” som Marx kräver i ett annat sammanhang.¹⁴ Under tiden skall de företag som anses vara oanvändbara eller samhällsskadliga avlivas genom strypning av nödvändigt rörelsekapital.¹⁵ I detta krav slås man särskilt av att det förutsätter en hög grad av oberoende för de enskilda företagen, vare sig de är i privat eller allmän ägo. Om alla viktigare beslut fattades av en central myndighet, skulle ju staten inte ha något behov av att använda krediter som kontrollmedel.

”6. Centralisering av transportväsendet i statens händer.” Liksom föregående åtgärd syftar denna till att beröva fåtalet kapitalister deras möjlighet att kontrollera nationens ekonomi, och gör det möjligt för staten att utveckla kommunikationssystemet på basis av samhällsliga behov. Ett annat omedelbart resultat är att den fattige får fri tillgång till transporter.¹⁶ Återigen antyder behovet av att specificera att transportväsendet skall tas över av staten, att de flesta områden för samhällsliga strävande inte förstatligas.

”7. Utökandet av nationalfabriker, produktionsinstrument, uppodling och förbättring av jorden efter en samhällslig plan.” Statens inblandning i ekonomin upphör inte när den tar över en del företag och får kontroll över andra genom sitt monopol på kreditgivning. Staten kan inte sitta på sina lagrar och låta sig nöjas med den kapitalistiska ekonomins uppnådda resultat inom produktionen, hur imponerande de än må vara. Med hjälp av en plan görs stora ansträngningar att öka avkastningen från den fruktbara naturen, genom att öka och förbättra de medel med vilken den produceras.

”8. Lika arbetstvång för alla, upprättandet av industriella arméer, särskilt för åkerbruket.” Den nya samhällsordningen gör slut på den parasitära situationen under kapitalismen, där ett fåtal som inte arbetar närs av de arbetande. Under kommunismen arbetar alla. De som inte arbetar får ingen mat: ”Utom merarbetet för dem som på grund av sin ålder antingen ännu inte eller inte längre kan delta i produktionen, skulle allt arbete för underhåll av sådana som inte arbetar bortfalla.”¹⁷ Friheten att välja sitt arbete påverkas inte av detta, som några kritiker påstår, det är bara privilegiet att kunna välja att inte arbeta som avskaffas. När alla arbetar så ”upphör produktivt arbete att vara ett klassattribut” och Marx är berättigad att hävda att kommunismen ”erkänner inga klasskillnader, därför att envar bara är arbetare som den andre.”¹⁸

I kravet på upprättande av industriella arméer, särskilt för åkerbruket, intresserar sig Marx lika mycket för förändringen av de berörda människornas personligheter som för befordrandet av ekonomisk effektivitet.

¹⁴ Marx, Engels et al: ”Forderungen der Kommunistischen Partei in Deutschland”, i *MEW* 5, s. 4.

¹⁵ Enligt Marx hade kapitalismen skapat ett ”antal funktioner, som nu anses outhärliga men som i och för sig är överflödiga”. Reklam, försäkringar och börsen är uppenbara fall av ”företag” som skulle försvinna när, som Marx säger, ”arbetskraften inte bortslösas på onyttiga arbeten”. *Kapitalet I*, Cavefors' utg., Köthen 1973, s. 462/*MEW* 23, s. 553.

¹⁶ ”Forderungen ...”, op.cit., *MEW* 5, s. 4.

¹⁷ *Kapitalet III*, Cavefors' utg., Köthen 1973, s. 750/*MEW* 25, s. 855.

¹⁸ *Pariskommunen*, s. 73/*MEW* 19, s; ... *Gothaprogrammet*, op.cit., s. 16/*MEW* 19, s. 21.

”9. Förenande av jordbruks- och industridriften, åtgärder för att så småningom utplåna skillnaden mellan stad och landsbygd.” En av de minst kända av de skadliga uppdelningar av den mänskliga arten Marx menar sig ha funnit, är den mellan människan som ett ”inskränkt stadsdjur” och människan som ett ”inskränkt landsbygdsväsen”.¹⁹ Vi måste komma ihåg, att för Marx var bönderna en ”klass av barbarer”, under det han etiketterar som ”lantlivets förlöjande inverkan”.²⁰ Människor på landsbygden behöver alltså staden och allt den representerar av avancerad teknologi och kultur, precis som människor i staden behöver landsbygden, dess friska luft, inspirerande landskap och själva slitet på jorden, för att nå sin fulla resning som mänskliga varelser. Under kommunismens första fas görs försök att skapa nya ekonomiska förhållanden som gör det möjligt för människor att tillbringa sitt liv både i städerna och på landsbygden. Den vikt Marx lägger vid denna utveckling framgår av hans påstående att ”Att motsättningen mellan stad och landsbygd upphävs är en av de viktigaste betingelserna för gemenskapen mellan människorna.”²¹

Marx trodde att de nödvändiga medlen för att överbrygga klyftan mellan stad och landsbygd redan hade skapats av föregående produktionsätt: kapitalismen skapar, säger han, ”de materiella förutsättningarna för en ny och högre syntes: föreningen av jordbruk och industri på grundval av deras i motsättning utvecklade gestalter.”²² Vi kan bara gissa hur denna ”högre syntes” närmare skall te sig, men det tycks röra sig om såväl att flytta ut några industrier på landsbygden som att kraftigt utvidga andelen obelamrad yta i städerna för att anlägga parker, skogar och trädgårdar. Jag misstänker också att Marx gärna skulle se antalet människor i städerna reducerat och att mindre och medelstora städer skulle anläggas på landsbygden, vilket skulle resultera i ”en jämnare fördelning av befolkningen över landet” och möjliggöra upprättandet av industriella arméer för åkerbruket.

”10. Offentlig och kostnadsfri uppfostran av alla barn. Avskaffandet av fabriksarbete för barn i dess nuvarande form. Uppfostrans förenande med den materiella produktionen o.s.v.” År 1848 måste man i de flesta länder betala t.o.m. för elementär utbildning, så det är lätt att förstå att allmän utbildning var en viktig reform.

Med ”allmänna skolor” menade Marx inte ”statliga skolor” så som detta uttryck vanligen uppfattas. I sin *Kritik av Gothaprogrammet* motsätter han sig det Tyska arbetarpartiets krav på ”folkuppfostran genom staten”. Han skriver: ”Att genom allmän lag bestämma medlen för folkskolorna, lärarpersonalens kvalificering, undervisningsgrenarna o.s.v. och som det sker i Förenta staterna, genom statliga inspektörer övervaka dessa statliga föreskrifters uppfyllande är något helt annat än att utnämna staten till folkuppfostrare! Snarare bör regering och kyrka i lika mån uteslutas från varje inflytande på skolan.”²³ Människorna skall själva, direkt eller genom ännu inte specificerade samhällsliga organ, fastlägga riktlinjerna för deras utbildningssystem.

På Marx tid tillbringade arbetarklassens barn större delen av dagen med att slita i fabriken. Det är givet att man omedelbart måste få slut på detta. Men Marx trodde inte att det var bättre att ägna hela denna tid åt inlärning i klassrummet. Även detta skulle hämma barnets utveckling.²⁴ I stället föredrar han en utbildning som ”för alla barn över en viss ålder, kommer att

¹⁹ ”Den tyska ideologin”, op.cit., s. 155/MEW 3, s. 50. Marx förklarar här vidare att ”Staden medför koncentration av befolkning, produktionsverktyg, kapital, nöjen och behov, medan landsbygden erbjuder den motsatta anblicken – isolering och avskildhet.”

²⁰ *Kapitalet III*, s. 720/MEW 25, s. 821; *Kommunistiska Manifestet*, s. 32/MEW 4, s. 466.

²¹ ”Den tyska ideologin”, op.cit., s. 155/MEW 3, s. 50.

²² *Kapitalet I*, s. 441/MEW 23, s. 528.

²³ ... *Gothaprogrammet*, op.cit., s. 32/MEW 19, s. 30.

²⁴ John Bellers, en engelsk 1600-talsförfattare, får uttrycka Marx syn på detta: ”Ett lättjefullt lärande är föga bättre än lärandet av lättja... Kropparbetet har Gud själv ursprungligen inrättat... Arbete är lika nyttigt för

förbinda produktivt arbete med undervisning och gymnastik, inte bara som en metod att stegra den samhällseliga produktionen, utan även som den enda metoden att producera allsidigt utvecklade människor.”²⁵

III

Alla av de informationer Marx ger angående kommunismens första fas passar inte så smidigt ihop med den lista på krav som finns i *Kommunistiska manifestet* – staten, arbetsförhållanden och arbetstid, produktionens planering och distributionen av det som produceras återstår att behandla.

Som ett instrument för arbetarklassens herravälde etiketteras staten under denna period med vad som visat sig vara en olycklig formulering: ”proletariatets diktatur”. Hal Draper har visat att termen ”diktatur” innebar något helt annat för Marx och hans samtida än för oss.²⁶ Marx använde inte detta begrepp för att beteckna någon persons eller liten grupp laglösa och allmänt våldsamma styre. Före Hitler och Mussolini var betydelsen av termen ”diktatur” starkt influerad av dess användning i det gamla Rom, där konstitutionen föreskrev val av en diktator för att utföra vissa väl specificerade uppgifter under en begränsad period, vanligen i kristider. Marx införde först uttrycket ”proletariatets diktatur” i motsättning till Blanquis elitistiska syn på organiseringen av den kommande arbetarstaten, och med det avsåg han hela arbetarklassens (inklusive lantarbetarnas) demokratiska herravälde, d.v.s. lejonparten av befolkningen i alla utvecklade länder.

Proletariatets diktatur uppträder i revolutionens gryning och existerar till den fullt utvecklade kommunismens aftonrodnad. Allmänt talat är dess uppgift att omvandla den överskridna kapitalismen ur alla aspekter, materiella och mänskliga, till det fullt utvecklade kommunistiska samhälle den har framför sig. Den fungerar som en ”permanent revolution”.²⁷ Ur regeringssynpunkt har den ett enda mål både vis à vis framtiden, som den arbetar för på ett mycket systematiskt sätt. Marx säger: ”så länge andra klasser, i synnerhet kapitalistklassen, fortfarande existerar, så länge proletariatet fortfarande slåss med den (i och med proletariatets erövrande av makten har dess fiender och den gamla samhällsordningen inte försvunnit), måste den använda tvångsmedel, d.v.s. maktmedel; det utgör fortfarande en klass, och de ekonomiska betingelser som utgör grunden för klasskampen och existensen av klasser har ännu inte försvunnit utan måste undanskaffas med våld, eller omvandlas och då måste omvandlingsprocessen påskyndas med våld.”²⁸

I den utsträckning det finns kvar lämningar från den gamla samhällsordningen, måste dessa avlägsnas med all den kraft som är nödvändig. Marx' kommentarer på andra håll om avskaffande av arvsrätten, konfiskering av rebellers egendom o.s.v., ger en indikation på vilken typ av åtgärder han förespråkade för att utplåna kapitalisterna som klass. Om individuella medlemmar av denna klass skulle visa sig vara oförbätterliga, så tycks kanske hans uttalande om den roll proletariatets diktatur skall spela rättfärdiga användandet av mer extrema medel. Men Marx trodde uppenbarligen att de ekonomiska och samhällseliga åtgärder den nya regimen vidtog skulle räcka till för att omvända de flesta kapitalisterna och att fysiskt våld endast skulle komma till användning mot dem som själva använde våld.

kroppens hälsa som mat för dess uppehälle, ty vad man genom sysslolöshet inbesparar i möda, det får man igen i sjukdom... Arbetet är oljan i livets lampa, tanken tänder den... En barnsligt enfaldig sysselsättning ... gör barnen enfaldiga.” *Kapitalet I*, s. 426 f, not 309/*MEW 23*, s. 513.

²⁵ Ibid., s. 422 kort/s. 508. Han säger också att arbetarklassens maktövertagande kommer att leda till ”att teoretisk och praktisk yrkesundervisning erövrar sin plats i skolorna”, *ibid.* s. 426/s. 512.

²⁶ Draper, H: ”Marx and the Dictatorship of the Proletariat”, i *Etudes de Marxologie*, sept. 1962, s. 30.

²⁷ Marx, Engels et al: ”Weltgesellschaft der revolutionären Kommunisten”, *MEW 7*, s. 553.

²⁸ Meyer, *op.cit.*, s. 108.

De flesta av detaljerna vad gäller arbetarregeringen kommer från Marx lovsång till Paris-kommunen. Kommunen var inte en sann proletariats diktatur, men den var en tillräckligt god approximation för att möjliggöra det för oss att dra ut de allmänna linjerna, om än inte de exakta konfigurationerna, för den kommande arbetarstaten. Marx skriver att Kommunens ”verkliga hemlighet” var att ”den var väsentligen ett arbetarklassens styre, resultatet av den produktiva klassens kamp mot den expropriande klassen, den äntligen upptäckta politiska formeln, under vilken arbetets ekonomiska befrielse kunde fullbordas.”²⁹

Men hur var då Kommunen organiserad? ”Kommunen bildades av de genom allmän rösträtt valda kommunalråden i de olika distrikten av Paris. De var ansvariga och kunde avsättas när som helst ... Kommunen skulle inte vara en parlamentarisk utan en arbetande korporation, verkställande och lagstiftande på samma gång. Polisen, som hittills hade varit statsregeringens verktyg, berövades genast alla sina politiska funktioner och förvandlades till kommunens ansvariga verktyg och dess medlemmar kunde när som helst avsättas. Likaså tjänstemännen i alla andra förvaltningsgrenar.”³⁰ Det folkliga herraväldets långa arm sträcktes ända in i domstolsväsendet kammare och gjorde slut på vad Marx kallar deras ”skenbara oberoende”: ”Liksom alla andra offentliga tjänstemän skulle de [de juridiska ämbetsmännen] för framtiden väljas och vara ansvariga och kunna avsättas.”³¹ Vi får också erfa att det drogs en skarp skiljelinje mellan kyrka och stat, och att armén liksom polisen upplöstes och ersattes av det väpnade folket.³²

Organiseringen av Pariskommunen skulle tjäna som en modell inte bara för andra storstäder i Frankrike, utan även för småstäder och landsbygdsdistrikt. Marx skriver: ”Varje distrikts landskommuner skulle förvalta sina gemensamma angelägenheter genom en deputerade-församling i distriktets huvudstad och dessa distriktsförsamlingar skulle sedan i sin tur skicka sina ombud till nationalrepresentationen i Paris. Ombuden skulle när som helst kunna ersättas och alltid vara bundna av sina väljares bestämda instruktioner. De få men viktiga funktioner som sedan återstod för en centralregering skulle inte – som falskelige uppgivits – avskaffas utan anförtros åt kommunala, d.v.s. strängt ansvariga ämbetsmän. ... Medan det gällde att operera bort de enbart förtryckande organen från den gamla regeringsmakten, skulle dess berättigade funktioner fräntas en makt, som gjorde anspråk på att stå över samhället, och återlämnas till samhällets ansvariga tjänstemän. I stället för en gång vart tredje eller sjätte år avgöra, vilken medlem av den härskande klassen som skulle företräda och förtrampa folket, skulle den allmänna rösträtten tjäna det i kommuner organiserade folket på samma sätt som den individuella rösträtten tjänar varje annan arbetsköpare att till sitt företag välja arbetare, uppsyningsmän och bokhållare. Och det är tillräckligt känt att bolag likaväl som enskilda personer vanligen vet att i affärsangelägenheter finna den rätte mannen och, ifall de någon gång skulle missta sig, snart åter korrigera misstaget.”³³

Marx' försvar av Kommunens föreställning om tätt återkommande val av alla regeringsfunktionärer, med bundna mandat från deras väljare och omedelbar avsättbarhet, är ett uttryck för hans övertygelse att människor i alla klasser inser, eller kan fås att inse, vilka deras sanna intressen är och agera utifrån denna insikt. Men är det verkligen så uppenbart att människor i allmänhet vet, eller kan komma att veta, vem som representerar deras sanna intressen i parlamentet? Marx ansåg det, och att bara öppnandet av kanaler för folklig kontroll, under frånvaro av kapitalistiska hjärntvättstekniker, skulle vara tillräckligt för att säkerställa att dessa intressen kom att bli vederbörligen representerade.

²⁹ *Pariskommunen*, s. 72 kort/*MEW 19*, s. ???

³⁰ *Ibid.* s. 68/s. 596.

³¹ *Ibid.* s. 69/s. 596.

³² *Ibid.* s. 68/s. 596.

³³ *Ibid.* s. 69/s. ???

Den proletära statens medborgare kommer enligt Marx att vara i stånd till att klokt välja sina ledare, men hur står det till med de valda ledarna? I några marginalanteckningar i sitt exemplar av Bakunins *Staten och anarkismen*, ger Marx oss sitt svar på den typ av kritik mot marxism och ortodox kommunism som vi nu associerar till Milovan Djilas' *Den nya klassen*. Långt före sin tid varnar Bakunin för att arbetare "när de en gång blivit ledare eller representanter för folket, upphör att vara arbetare." I marginalen till detta skriver Marx: "inte mer än hur en manufakturägare idag upphör att vara kapitalist när han blir medlem av en kommunstyrelse." Bakunin fortsätter: "Och från statens höjder börjar de se ned på det arbetande folket. Från och med denna tidpunkt representerar de inte folket utan enbart sig själva och sina egna anspråk på att styra folket. De som betvivlar detta vet fasligt lite om den mänskliga naturen." Bredvid detta skriver Marx: "Om Herr Bakunin var *au courant*, om det så endast var som ledare för ett arbetarkooperativ, skulle han kunna skicka alla sina mardrömmar om myndigheten till djävulen."³⁴

Två viktiga slutsatser kan dras ur denna ordväxling. För det första, trodde Marx att människor i regeringen inte skulle ha några viktigare intressen som stod i konflikt med intressena i den klass de kom ifrån. Till följd härav skulle de valda ledarna vilja representera arbetarna korrekt. Om väljarna skulle göra ett 'misstag', d.v.s. i detta sammanhang välja en individuell ämbetsman med bristande karaktärsegenskaper, skulle det snart rättas till genom instrumentet avsättbarhet. För det andra, att tro att de arbetare som valts till regeringen skulle använda sin myndighet för personliga syften, är att ha en "mardröm", vilket jag i detta sammanhang uppfattar som en dum och omöjlig dröm. Marx hävdar dessutom att "arbetarna är inte sådana", eller mer precist, "kommer inte att vara sådana när de kommer till makten." Argumentet att detta är precis vad som hänt i dagens kommunistländer, kan inte helt komma till användning för att lösa denna dispyt, eftersom de sociala, ekonomiska och politiska förutsättningar Marx ansåg vara nödvändiga aldrig har funnits i dessa länder.

Hittills har vi diskuterat proletariatets diktatur som om det var fråga om styrelseskicket i ett enda land. Detta kan möjligen vara fallet omedelbart efter revolutionen, men det är uppenbart att Marx förväntar sig att detta styrelseskicket inom en kort tidsrymd skall bli världsspännande. Kapitalismen upprättar en "universell kommunikation" mellan människor, skapar samma klasser med identiska intressen i varje land och förbinder dem på ett sådant sätt att ingen styrande grupp, vare sig den är kapitalistisk eller socialistisk, kan vara framgångsrik utan en universell bas. Marx hävdar att "Kommunismen är empiriskt möjlig bara som de härskande folkens handling 'på en gång' och samtidigt".³⁵ Därför finns det ingen anledning att ge rekommendationer till arbetarregeringen om hur att hantera de återstående kapitalistiska makterna, och inte heller om hur att sörja för en stående armé. Marx trodde att alla människoliv och produktionsmedel som ständigt går till spillo i militära äventyr, skulle blir tillgängliga för nyttigt arbete. Förmodligen är den främsta orsaken till den förvrängning som Marx' vision om kommunismen undergått i Sovjet, det faktum att 1917 års "världsrevolution" bara lyckades i en begränsad del av världen.

IV

Marx' beskrivning av det ekonomiska livet i det nya samhället är lika allmän och ofullständig som hans diskussion av de politiska formerna. Men huvuddragen av vad som är att förvänta finns där. Ett inom fabriken omedelbart resultat av revolutionen är förbättringen av arbetsförhållandena. Marx angrep det kapitalistiska systemet för "frånvaron av alla anstalter för att

³⁴ Meyer, op.cit., s. 112.

³⁵ Den tyska ideologin", op.cit., s. 140/MEW 3, s. 35.

göra produktionsprocessen mänsklig, behaglig eller åtminstone uthärdlig”,³⁶ och det är givet att proletariats diktatur ger högsta prioritet åt att komma till rätta med denna situation. Lika gärna som en anklagelse mot det förhandenvarande eländet, kan beskrivningen av arbetsförhållandena i *Kapitalet* uppfattas som ett upprop för nödvändiga reformer. Målet för all verksamhet på detta område är att göra arbetet först uthärdligt, sedan behagligt och slutligen mänskligt.³⁷

Hand i hand med ”förbättringen” av arbetsförhållandena går förkortningen av arbetsdagen. Detta uppnås utan någon minskning i den totala samhällseliga produkten. På det enda ställe där siffror nämns, tycks det som om arbetsdagen skall halveras. Marx förklarar hur detta är möjligt: ”Om alla måste arbeta, om motsättningen mellan dem som arbetar och dem som inte gör det försvinner ... och om man dessutom tar den utveckling av produktivkrafterna som frambringats av kapitalet med i beräkningen, kommer samhället att på 6 timmar kunna producera den nödvändiga merprodukten, ja t.o.m. mer än vad som nu produceras på 12 timmar; på samma gång kommer alla att ha 6 timmars 'tid till förfogande' den sanna rikedomens ...”.³⁸ Ett annat skäl för Marx' optimism framgår ur hans påstående att kortare arbetsdagar kommer att innebära högre arbetsintensitet under den faktiska arbetstiden.³⁹

Bara storleken av den nedskärning av arbetstiden Marx framkastar ger en fingervisning om hur många människor han tror är icke-arbetande eller sysselsatta i onyttiga verksamheter, och också om i vilken omfattning kapitalismen inte har dragit fördel av sina möjligheter till tekniska framsteg. För hur skulle annars revolutionen kunna skära ned varje arbetsdag till hälften och samtidigt göra det möjligt att producera mer än tidigare? Det är hursomhelst klart att Marx' proletariat, till skillnad från Lenins, inte behöver bygga en industriell bas för kapitalismen innan det börjar bygga kommunismen. Fabriker, maskiner, yrkesskickligheten o.s.v. finns i överflöd från den föregående eran.

Även inom produktionens område har Marx' synpunkter på planerande en nyckelposition. Det omedelbara målet för allt kommunistiskt planerande är tillfredsställelsen av ”samhälleliga behov”.⁴⁰ När planerarna har att besluta om hur mycket av en given produkt som skall produceras måste de göra avvägningar mellan samhälleliga behov, tillgänglig arbetstid och existerande produktionsmedel.⁴¹ Även om Marx erkänner att efterfrågan är elastisk, tvivlar han aldrig på att hans proletära planerare – vilkas faktiska planeringstekniker aldrig diskuteras – kommer att uppställa de riktiga ekvationerna.

Vad gäller distributionen under denna period, säger Marx att före varje individ får sin andel av den samhällseliga produkten måste samhället dra ifrån: ”för det första, medel till ersättning av de förbrukade produktionsmedlen, för det andra, medel för tillskott till produktionens utvidgning, för det tredje, reserv- och försäkringsfonder mot olyckshändelser, störningar genom naturkatastrofer etc.”⁴² Dessa uttag ur den samhällseliga produkten kommer förmodligen att vara mycket större än deras motsvarighet under kapitalismen. Efter det att samhället tagit ut detta, måste det ånyo dra ifrån ”För det första: de allmänna, icke till produktionen hörande förvaltningskostnaderna. Den delen begränsas från första början på det starkaste i jämförelse med det nuvarande samhället och minskas i samma mån som det nya samhället utvecklar sig. För det andra: vad som är bestämt till gemensamt tillfredsställande av

³⁶ *Kapitalet III*, s. 78 korr/MEW 25, s. 97. Marx såg med gillande på Pariskommunens fabrikslagar, se *Pariskommunen*, s. 79 f/MEW 19, s. ???

³⁷ *Kapitalet I*, s. 461/MEW 23, s. 552.

³⁸ MEW 26.3, s. 402 f.

³⁹ *Kapitalet I*, s. 462/MEW 23, s. 553.

⁴⁰ *Kapitalet III*, s. 775/MEW 25, s. 883; *Filosofins elände*, Arbetarkultur, 1949, s. 61/MEW 4, s. 93.

⁴¹ *Kapitalet III*, s. 169/MEW 25, s. 198.

⁴² ... *Gothaprogrammet*, op.cit., s. 13/MEW 19.

behov, som skolor, hygieniska institutioner o.s.v. Den delen växer från första början betydligt i jämförelse med det nuvarande samhället och tilltar i samma mån som det nya samhället utvecklar sig. För det tredje: fonder för till arbete oförmögna etc., kort sagt för vad som f.n. hör till den s.k. officiella fattigvården.⁴³

Marx' åsikt att kostnaderna för administrationen kommer att minska implicerar inte nödvändigtvis att det kommer att finnas mindre förvaltning på kort sikt, även om hans påstående att dessa kostnader minskar ”i samma mån som det nya samhället utvecklar sig”, implicerar just detta på lång sikt. Ombildandet av yrkesarmén till en folkarmé och de låga lönerna för alla ämbetsmän (Kommunen utgjorde exemplet på detta) utgör tillräckliga skäl för att förvaltningskostnaderna omedelbart skall minska.⁴⁴

Trots alla dess uttag ur den samhällliga produkten, är den andel som går till varje individ större än en arbetares andel under kapitalismen.⁴⁵ Detta nya välstånd förklaras förutom av den snabba ekonomiska tillväxten, av det faktum att de oproportionerliga andelar som gick till kapitalister, jordägare, officerare, byråkrater och många industrier som det nu anses vara slösaktigt att vidmakthålla delas upp bland samtliga medborgare. Det som varje person erhåller direkt som sin andel plus den sociala service o.s.v. han erhåller som medborgare, tillförsäkrar honom en materiell tillvaro som både är trygg och bekväm.⁴⁶

Hittills har vi resonerat som om alla människor under kommunismens första fas skulle erhålla lika delar av den samhällliga produkten. Men detta är fallet bara när de arbetar lika länge, eftersom det mått som bestämmer distributionen under större delen av denna period – det införs så snart som möjligt – är arbetstid. Marx hävdar att den enskilde producenten från samhället ” – efter gjorda avdrag – [erhåller] exakt tillbaka vad han ger det. Vad han givit det är sitt individuella arbetskvantum. ... Han erhåller av samhället ett kvitto på att han presterat så och så mycket arbete (efter avdrag av hans arbete för de gemensamma fonderna), och tar med detta kvitto ur det samhällliga förrådet av konsumtionsmedel ut så mycket, som lika mycket arbete kostar. Samma kvantum arbete som han givit samhället i en form, får han tillbaka i en annan.”⁴⁷ Kommunens praxis att betala alla i offentlig tjänst, från medlemmar av Kommunen och nedåt, samma lön som en arbetare, deklarerar vara ett praktiskt uttryck för principen ”samma lön för samma arbetstid”.⁴⁸

Bruket av pengar under denna tid är så begränsat att Marx föredrar att tala om ”kvitton” och ”anvisningar”. I stället för pengar har vi nu papperslappar som säger hur mycket arbetstid man bidragit med till den samhällliga produkten. Dessa berättigar helt enkelt individen att få ut en ekvivalent från produkten i form av konsumtionsförmåigheter – produktionsmedel och kollektiva konsumtionsmedel, såsom landskapsscenerier och tåg, är inte till salu. Som Marx säger i ett annat sammanhang: ”Sådana anvisningar är inte pengar. De cirkulerar inte.”⁴⁹ Just penningens cirkulation genom alla sektorer av ekonomin har alltid varit ett av dess väsentliga karakteristika. De begränsningar i löneutbetalningarnas makt och funktion som här anges, gör ett slut på penningssystemet så som vi känner till det.

Efter att ha försvarat principen ”lika lön för samma arbetstid” som ett avsevärt framsteg gentemot de principer som styr distributionen under kapitalismen, utnämner Marx den till en

⁴³ Ibid., s. 13 f/s. 19.

⁴⁴ *Pariskommunen*, s. 68/MEW 19, s. 596.

⁴⁵ *Kapitalet I*, s. 461 f/MEW 23, s. 552.

⁴⁶ Marx skriver ”det som frånhändes producenten i hans egenskap av privatindivid ... kommer honom till godo i hans egenskap av samhällsmedlem.” ... *Gothaprogrammet*, op.cit., s. 14/MEW 19, s. 19.

⁴⁷ Ibid. s. 15/s. 20.

⁴⁸ *Pariskommunen*, s. 68/MEW 19, s. 596.

⁴⁹ *Kapitalet II*, Cavefors' utg., Köthen 1971, s. 315/MEW 24, s. 358.

”borgerlig begränsning”. Under kommunismens första fas är producenternas rätt ”proportionell mot deras arbetsprestationer; jämlikheten består i att man mäter med lika måttstock, arbetet.” Men han påpekar: ”Den ene är emellertid fysiskt eller andligen överlägsen den andre, presterar alltså under samma tid mera arbete eller kan arbeta under längre tid; och arbetet måste för att kunna tjäna som måttstock bestämmas enligt intensiteten eller utsträckningen, annars skulle det upphöra att vara måttstock. Denna *lika* rätt är olika rätt för olika arbete. Den erkänner inga klasskillnader, därför att envar är arbetare som den andre; men den erkänner stillatigande den olika individuella begåvningen och därmed prestationsdugligheten som naturliga privilegier. Den är därför, till sitt innehåll, en ojämlikhetens rätt, liksom all rätt.”⁵⁰ Det ideala distributionssystemet som antyds av dessa anmärkningar, skulle vare sig straffa eller belöna människor för deras personliga egenskaper.

Marx' bild av livet och organisationen under kommunismens första fas är mycket ofullständig. Det saknas en diskussion av så uppenbart viktiga led i utvecklingen som arbetarkontroll. Vi kan bara gissa hur mycket makt arbetarna skulle ha i sina företag och genom vilka mekanismer den skulle utövas på basis av de demokratiska processer Marx vill se i politiken.⁵¹ Kulturella institutioner och praktisk verksamhet inom kulturen, nämns knappast alls. Det sägs inte heller mycket om hur konflikter mellan individer, mellan grupper, eller mellan massorna och deras ledare skall lösas.

Det mest frapperande är kanske avsaknaden av prioriteringar mellan de olika åtgärderna. Politik är ju i stor utsträckning just konsten att göra prioriteringar, men i vilken ordning skall Marx' reformer tacklas? Påpekandet att denna ordning är starkt beroende av förutsättningarna i respektive land kan bara tjäna till att precisera frågan, det besvarar den inte. Det vore därför ett misstag att uppfatta det som här pusslats samman som en plan för vad som skall göras och hur det skall genomföras. Det rör sig blott om en vision, endast en av de ingredienser varav man gör upp planer – och Marx skulle inte ha velat ha det annorlunda.

V

I och med intensifieringen och fullbordandet av de olika aspekterna av liv och organisation som är associerade med kommunismens första stadium, gör det andra gradvis sitt intåg. Kommunismen – vi kan nu släppa alla periodiseringar – är lika olik sin omedelbara föregångare som detta samhälle är olik kapitalismen, men arvet från det första stadiet är likväl allestädes närvarande. Som en ram för alla andra betingelser och relationer under kommunismen tjänar det samhällliga ägandet av produktionsmedlen. Det har gått en tid sedan detta uppnåddes, men det har inte varit fullständigt accepterat så värt länge. Det existerar inte längre några kvarlevor från kapitalismen, vare sig i människors föreställningar eller i deras beteende, vilket berövar proletariats politiska diktatur dess *raison d'être*.

Ur det välstånd kapitalismen kvarlämnade och som mångdubblades under kommunismens första fas, begynner kommunismen med ett väldigt överflöd av alla materiella förnödenheter. Storskalig planering har varit enormt framgångsrik. Teknologin har utvecklats till en nivå där praktiskt taget allt är möjligt. Tidigare obrukade områden har odlats upp, en mängd moderna städer har växt upp på landsbygden, stora städer har undergått en förnyelse, kommunikationssystemet är väl så utvecklat som det vi har idag (utan att direkt föregripa någon särskild modern uppfinning på detta område, så är det troligtvis någon liknande utvecklingsnivå Marx föreställde sig), fabriker har blivit behagliga platser att arbeta i. På arbetet, där arbetstiden

⁵⁰ ... *Gothaprogrammet*, op.cit., s. 16 f/*MEW 19*, s. 20 f.

⁵¹ En intressant debatt mellan dem som antar att arbetarkontrollen är omfattande och långtgående under denna tid och dem som anser att Marx tar parti för centraliserat statligt ägande och kontroll över industrin, ges av R. Seluckys och H.H. Ticktins artiklar i *Critique*, hösten 1974. Marx' faktiska kommentarer på detta område ger knappast underlag att utan vidare ansluta sig till någondera av dessa uppfattningar.

utan tvivel ytterligare skurits ned, har man vant sig vid att arbeta lika länge och erhålla lika lön. Utbildningen av de unga har nått den punkt där alla lär sig både i fabriker och klassrum.

Hela denna utveckling kan bäst betraktas som det som konstituerar grundvalarna för kommunismen. Men vad är då kommunismen? Marx' kommentarer om det liv och den organisation som växer fram på dessa grundvalar erbjuder en beskrivning – om än ännu mera allmän och ännu mindre systematisk än vad gäller den första fasen – av kommunismen som kan sammanfattas i sex huvudpunkter. 1. Arbetsdelningen, så som Marx uppfattar den, har upphävts, och därmed individernas låsning till en enda livsuppgift. Människorna känner nu behov av och har förmågan att utföra många slag av arbete. 2. Verksamhet med och för andra, på arbetet, i konsumtionen och under fri tid, har blivit ett primärt behov och upptar större delen av varje individs liv. 3. Det samhälleliga ägandet har utsträckts till att omfatta hela naturen, från hav och land till maten människorna äter och kläderna de bär. Individuellt ägande, privategendom i alla skepnader, har avskaffats. 4. Allting en person kommer i kontakt med, d.v.s. vid denna tidpunkt bokstavligen hela världen, blir en produkt av hans medvetna strävanden att få tingen att tjäna hans egna syften. I stället för att som tidigare vara offer för omständigheterna, skapar sig människorna, genom sin kunskap om och kontroll över naturkrafterna, sina egna omständigheter. 5. Människors verksamhet är inte längre styrd av yttre krafter, med undantag av produktivt arbete där en sådan organisation fortfarande existerar, men där som något i stil med en orkesterledare som dirigerar en spelvillig orkester (exemplet är Marx'). Som moment i detta är varje form av restriktiva regler okända, det finns inte heller något tvång eller straff. Även staten vittrar bort. 6. De uppdelningar av den mänskliga arten vi är vana vid, enligt nationalitet, ras, religion, geografisk befintlighet (stad – landsbygd), yrke, klass och familj, har upphört att existera. De ersätts av nya, ännu obenämda uppdelningar som är mer samstämda med människornas och livets karaktär under denna period.

Individens seger över arbetsdelningen är otvivelaktigt det mest centrala draget hos det kommunistiska samhället, men det är samtidigt det svåraste att greppa för den oinvigde. Under tidigare perioder gavs varje person, beroende på såväl produktionsprocessens nödvändigheter som de sociala relationerna i produktionen, ett enda arbete på livstid. Han var antingen arbetare, bonde, affärsman, intellektuell eller något annat. Detta var fallet även under kommunismens första fas, trots att förbättringen av denna situation redan hade påbörjats där. Klasstillhörighetens realiteter gjorde det omöjligt, både fysiskt och utifrån vad man kunde hinna tillägna sig, att utföra arbete som dominerades av en annan klass. Ett slående undantag från denna regel kan man finna under antiken; Marx citerar Lemontey med uppenbart gillande: ”Beundran griper oss när vi hos de gamle ser samma person samtidigt i hög grad utmärka sig som filosof, diktare, talare, historiker, präst, statsman och fältherre. Våra själar förfäras då vi betraktar ett så omfattande område. Envar avgränsar sig i våra dagar inom sitt fält och sluter sig inne där. Jag vet inte om fältet blir större genom denna styckning, men väl vet jag att människan blir mindre.”⁵² Medan en så varierad verksamhet var möjlig för en liten privilegierad klass under antiken, har under kapitalismen varje klass avgränsat sig inom sitt fält och slutit sig inne där; och inom varje inneslutning har uppsplittringen fortgått oförminskat. Den ”moderna industrin” tar så det sista steget i denna utveckling i det att maskinerna usurperar de få återstående mänskliga färdigheterna och lämnar de flesta människor med de precisa och stereotypa repetitiva operationer som är förbundna med maskinell verksamhet. Under sådana omständigheter kan aktiviteterna i arbetet bara vara av ett spontant slag; människor har varken tid eller möjlighet att utveckla speciella talanger och smakriktningar.

⁵² *Filosofins elände*, s. 153/MEW 4, s. 157.

Livet under kommunismen är den motsatta extremen till det under kapitalismen. Där förfäderna bara utförde *ett* arbete utför människorna i det nya samhället många. Varje arbetsdag innehåller både intellektuell och manuell verksamhet, för enligt Marx har ”motsättningen mellan andligt och kroppsligt arbete försvunnit”.⁵³ Den mänskliga arten är inte längre uppdelad i människor och människor, och tilldelade motsvarande arbetsuppgifter. Individen är rik under kommunismen eftersom han ”har behov av en totalitet av mänskliga livsyttningar”.⁵⁴ Och han njuter av dem i stor omfattning, just därför att de är så varierade.

Men brottet mot det förgångnas uppsplittring är ännu mer radikalt. Ty i det nya samhället finns det inte längre några vävare, metallarbetare, förmän, ingenjörer eller lärare. Sådana etiketter används för att kategorisera människor som är bundna till särskilda yrken på livstid. Under kommunismen är sådana band upplösta, och varje människa tar någon gång del i många eller rent av samtliga av dessa aktiviteter. Det kanske mest välkända av Marx' uttalande på detta område är hans påstående att förhållandena är helt annorlunda ”i det kommunistiska samhället, där ingen har en bestämd avgränsad verksamhetskrets, utan där var och en kan utbilda sig i den riktning han önskar. Samhället reglerar produktionen, och detta gör det möjligt för mig att göra det ena idag, det andra i morgon, jaga på morgonen, fiska på eftermiddagen, sköta kreatur på kvällen och kritisera efter kvällsmaten, allt efter vad jag vill, utan att jag för den skull någonsin blir jägare, fiskare, herde eller kritiker.”⁵⁵ Som exempel på hur varierad människans strävanden blir har de visat sig vara olyckliga, eftersom de lett några att tro att livet under kommunismen bara är en lek och inget arbete, i vart fall inget fabriksarbete. Men alla människor ägnar någon tid åt fabriksarbete, i de nya samhälleliga former det tagit under denna period – det är något alla människor, utan undantag, *vill* göra.⁵⁶

Förutom att bidra till produktionen, deltar varje individ i det kulturella och vetenskapliga livet, och inte bara som en konsument av andras produkter utan också som skapare. Vi har mött den kommunistiska människan som arbetare, bonde, jägare och kritiker och nu presenterar Marx samma person för oss som konstnär: ”Den uteslutande koncentrationen av konstnärlig talang till några få individer och dess därmed sammanhängande undertryckande hos den stora massan, är en följd av arbetsdelningen ... I det kommunistiska samhället finns det inga konstnärer, utan på sin höjd människor som bland annat målar.”⁵⁷ Att enbart vara en konstnär innebär att vara underkastad arbetsdelningen i lika hög grad som om man bara vävde. Varje person i det kommunistiska samhället har befriats från den inskränkthetens börda som tyngde hans förfäder, både vävare och konstnärer, och givits möjligheten att fritt uttrycka sig på alla möjliga sätt.

Det som gäller för konstnärskap gäller också för vetenskap. Vetenskapsmannen, som en person som ägnar hela sitt arbetande liv åt vetenskap, ersätts under denna period av hela samhällskollektivet: alla medborgare tillbringar en del av sin tid med att uträtta teoretiskt såväl som praktiskt vetenskapligt arbete. På samma sätt är människor under kommunismen väl förtrodda med en rad aktiviteter, från gymnastik till kurtis och till grubblerier i avskildhet.

Marx tillskriver den kommunistiska människan inte bara en hel värld av verksamheter, utan tror också att hon kommer att vara mycket skicklig i deras utövande. Det är målet för den

⁵³ ... *Gothaprogrammet*, op.cit., s. 17/*MEW* 19, s. 21.

⁵⁴ ”Ekonomisk-filosofiska manuskript”, i Marx/Engels: *Filosofiska skrifter*, Köthen 1977, s. 210/*MEW* *Ergänzungsband* 1, s. 544.

⁵⁵ ”Den tyska ideologin”, op.cit., s. 138 kort/*MEW* 3, s. 33.

⁵⁶ Under kommunismen är arbetet ”inte bara medlet till livet, utan själv det primära livsbehovet”, ... *Gothaprogrammet*, op.cit., s. 17 kort/*MEW* 19, s. 21.

⁵⁷ Marx/Engels: ”Deutsche Ideologie”, i *MEW* 3, s. 378 f.

kommunistiska utbildningen.⁵⁸ Samtidigt inser Marx att alla inte kommer vara lika skickliga i allt de försöker sig på. Vad gäller måleri exempelvis, medger han att endast ett fåtal kommer att uppnå Rafaels nivå. Å andra sidan kommer kvaliteten av andra människors arbeten att vara ytterst hög, och han vidhåller att allt måleri kommer att vara originellt.⁵⁹ Jag uppfattar att han med ”originellt” menar att varje persons kreativa ansträngningar kommer att vara ett sant uttryck för hans unika kvaliteter. Marx skulle förmodligen vara villig att göra liknande distinktioner mellan genomsnittlig och exceptionell förmåga inom vetenskap, jordbruk, materiell produktion, men alltid med tillägget att de som kommit på efterkälken ändå är utomordentligt duktiga.

Inte ens under kommunismen har människor tid att bli lika skickliga i alla uppgifter; det finns helt enkelt för mycket att göra. I varje samhällssystem kommer de som använder mer tid till att lära sig kirurgi att vara skickligare kirurger än andra. Människor kommer vidare alltid att ha olika fysiska och intellektuella kapaciteter.⁶⁰ Marx förnekar inte ärftlighetens betydelse, även om dess effekter bara kan komma att uppenbaras för oss i allmänna drag. Trots dessa medgivanden, talar Marx om de minst begåvade människorna under kommunismen som om de hade uppnått mer än Lemonteys hjältar och utför alla sina uppgifter med en utomordentlig skicklighet. Till dem som invänder att skicklighet är en direkt funktion av specialisering, skulle Marx förmodligen replikera att i den mån specialisering innebär att lära sig en viss mängd data och tekniker, är den kommunistiska människan specialist inom många områden. Den exklusiva kvalitet vi associerar med specialisering anses vara en social bieffekt som är bestämd att försvinna. Förr var ofta enastående bidrag till civilisationen ett resultat av ensidiga ”geniers” arbete, vilka – i förhållande till sina ingen-sidiga samtida – realiserade åtminstone en del av sin potential. Skillnaden ligger i att de mångsidiga människorna under kommunismen har förmågan att snabbt lära sig vitt varierade uppgifter, och därmed att utveckla ett vidsträckt område av olika förmågor. Allting i deras samhälle har utformats för att underlätta sådana strävanden, och varje individs karaktär – själv en produkt av de kommunistiska förhållandena – borgar för att han är i stånd till att göra det mesta utav sina möjligheter.⁶¹

VI

Ett annat centralt karakteristiskt drag hos det kommunistiska samhället är den höga graden av samarbete och ömsesidig hänsyn som är framträdande i de flesta mänskliga aktiviteter. En

⁵⁸ Marx citerar med gillande Hegel: ”Med bildade människor menar man närmast sådana, som kan göra allt det som andra gör.” *Kapitalet I*, s. 316, not 74/*MEW 23*, s. 385.

⁵⁹ ”Deutsche Ideologie”, i *MEW 3*, s. 379.

⁶⁰ ... *Gothaprogrammet*, op.cit., s. 16/*MEW 19*, s. 20.

⁶¹ Denna underbara mångsidighet tar Marx i allmänhet för given; han ger aldrig någon koncis framställning av den. Men i sina skrifter ger han en rad exempel från hans egen tid för att ge fingervisningar om vilken eruption av talanger vi har att vänta oss. Han skriver t.ex. att ”arbetarna gör i sin kommunistiska propaganda gällande att det är varje människas angelägenhet, bestämmelse och uppgift att utveckla sig mångsidigt, att förverkliga alla sina anlag, t.ex. också förmågan att tänka”, ”Deutsche Ideologie”, *MEW 3*, s. 273. Marx framför detta för att opponera sig mot Stirners åsikt att strävandet efter en så mångfacetterad utveckling skulle vara främmande för den mänskliga naturen. T.o.m. under kapitalistiska förhållanden kan individer, när särskilda omständigheter tillåter det, överraska sig själva och sin samtid med en förvånansvärd kapacitet för varierade slag av arbeten. Marx citerar en fransk arbetare som, efter att ha återvänt från en vistelse i den Nya världen, skriver: ”Jag hade aldrig trott, att jag skulle duga till att arbeta i alla de yrken, som jag provat på i Kalifornien. Jag var fast övertygad att jag bara dög till boktryckare... När jag nu hamnat i denna värld av äventyrare, vilka byter jobb lättare än man byter en skjorta, gjorde jag, min själ, på samma sätt som alla andra. Då gruvarbetet gav dåligt utbyte, lämnade jag det och flyttade till sta'n, där jag i tur och ordning arbetade som typograf, taktäckare, blygjutare o.s.v. Till följd av denna erfarenhet att duga till alla slags arbeten känner jag mig nu mindre som en mollusk och mer som en människa.” *Kapitalet I*, s. 425 f, not 308 korr/*MEW 23*, s. 511 f. Under kommunismens ideala förhållanden skulle denna känsla av tillfredsställelse bli långt större och skulle gälla alla.

indikation på denna utveckling är helt enkelt ökningen av antalet gemensamma verksamheter. De ”industriella arméerna” har redan nämnts, vilka utträttar det arbete som tidigare gjordes av bönder på deras egna täppor. Utöver detta hävdar Marx att ”den kollektiva verksamheten och det kollektiva åtnjutandet, d.v.s. den verksamhet och det åtnjutande som är ett omedelbart uttryck för den verkliga samvaron med andra människor, skall finnas överallt där detta omedelbara uttryck för den samhällliga andan är grundat i verksamhetens och åtnjutandets väsen och i överensstämmelse med dess natur.”⁶²

Vi får inte reda på vilka verksamheter som har en sådan ”karaktär” att de behöver utföras gemensamt, och inte heller vilka typer av konsumtion som har en ”natur” som nödvändiggör gemensam konsumtion. Till följd härav vet vi inte riktigt hur långt Marx i praktiken skulle vilja utsträcka sin princip. Det enda vi kan vara säkra på är att samarbete skulle tillämpas oerhört mycket mer vidsträckt än idag. Marx talar t.ex. om att nya ”samhälliga organ” skulle utbildas, vilka såväl skulle vara institutionella former för nya samhälliga verksamheter som nya former för gamla.⁶³

Mera väsentligt än att samarbetet utsträcks är det faktum att det är kvalitativt överlägset det, som går under samma benämning under tidigare perioder. Marx ansåg att produktionen är samhällig i varje samhälle eftersom den alltid förrättas i någon relation till andra människor. Men samarbetet varierar från litet, omedvetet och påtvingat samarbete till nära, medvetet och fritt. Under kommunismen blir det ömsesidiga beroendet till det medvetna medlet att överskrida de begränsningar som satts av det ditills varande omedvetna ömsesidiga beroendet.

I och med att ”hela världens produktion (även den andliga) blir tillgänglig [för den enskilde] och han blir i stånd att njuta denna allsidiga produktion från hela jordklotet”⁶⁴ blir det ömsesidiga beroendet världsomspännande och begrips också som sådant. Dessa relationer leder till att varje individ blir medveten om mänskligheten som en del av honom själv, d.v.s. honom själv som ”samhällig varelse”.⁶⁵ Det är inte fråga om att betrakta samhälligt ömsesidigt beroende som en facett av ens egen existens, utan om att uppfatta (och därmed behandla) andras behov som sina egna, att känna glädje när de är glada och sorg när de är sorgsna, och att vara övertygad om att det man behärskar eller gör är lika mycket deras och deras görande och vice versa. Det enastående samarbete som karakteriserar det kommunistiska samhället förklaras kanske bättre än utifrån något annat, utifrån individens nya uppfattning av sig själv, vilken i sin tur endast skulle kunna uppträda i fullfjädrad form som en produkt av ett sådant samarbete.⁶⁶

När vi diskuterade kommunismens första fas såg vi att tillfredställelsen av samhälliga behov hade blivit den materiella produktionens accepterade mål. Vid fullt utvecklad kommunism har detta mål sjunkit in i varje individs medvetande, och är bestämmande för hur han ser på alla produkter av sitt arbete. Förutom den känsla av hängivelse som kommer av att han känner sig som en del av en produktiv enhet (och den produktiva enheten som en del av sig själv), ger varje person sitt yttersta, eftersom han är medveten om behoven hos dem som använder hans produkter (och eftersom han uppfattar dessa behov som sina egna). Han inser att ju bättre han

⁶² Ekonomisk-filosofiska manuskript”, op.cit., s. 204/MEW *Ergänzungsband 1*, s. 538.

⁶³ Ibid., s. 206, korr/s. 540.

⁶⁴ ”Den tyska ideologin”, op.cit., s. 142/MEW 3, s. 37.

⁶⁵ Det är i denna mening Marx kan hävda att samhället är ”själva människan i hennes samhälliga relationer” och att ”först när människan lärt sig betrakta och använda sin 'egen kraft' [”forces propres”] som *samhällig kraft* ... är den mänskliga frigörelsen fullbordad”. *Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin*, Halmstad 1971, s. 205/*Grundrisse*, s. 600; ”Om judefrågan”, i *Människans frigörelse*, op.cit., s. 45 f/MEW 1, s. 370.

⁶⁶ Marx tänker sig då att människorna ”fullt medvetet sätter in sina många individuella arbetskrafter som en samhällig arbetskraft”. *Kapitalet 1*, s. 68 korr/MEW 23, s. 92.

presterar ju mer tillfredsställelse kan han ge.⁶⁷ Den kommunistiska människans omsorg för sina medmänniskor som samproducenter paras med hans omsorg om dem som konsumenter av det han bidragit till att producera.

Denna önskan att behaga är inte förbunden med någon som helst plikt känsla, utan enbart med den tillfredsställelse som man får av att hjälpa andra. Marx proklamerar, under det att han spelar rollen av den kommunistiska människan: ”i din glädje eller i ditt benyttjande av mina produkter, skulle jag få den direkta glädjen av att genom mitt arbete ha tillfredsställt ditt mänskliga behov ... och därmed ha producerat föremålet som svarar mot en annan mänsklig varelses behov.”⁶⁸ Vi kan få en uppfattning om vad som äger rum här om vi föreställer oss att varje person älskar sina medmänniskor så pass att han njuter av den njutning de erhåller från hans ansträngningar. Detta borde inte vara så svårt att föreställa sig om vi tänker på hur nära vänner och släktingar ofta kan glädjas åt den glädje de skänker varandra. Marx allmängör denna känsla i berikad form, till den punkt där varje människa är i stånd att känna den för alla som är berörda av hennes verksamhet, vilket under kommunismen är alla i samhället. Individerna erkänner och upplever överallt den andre som ”komplement” till hans egen ”natur” och som en ”nödvändig del” av hans egen varelse.⁶⁹ Människor under denna tid engagerar sig i gemensamma aktiviteter, bortsett från den självklara anledningen att få något gjort, också på grund av den oförfälskade glädjen av att vara tillsammans med andra. Mänsklig samvaro har blivit ett mål i sig.⁷⁰

Ett tredje karakteristiskt drag hos kommunismen är ersättandet av privategendom med samhälleligt ägande av såväl personliga som offentliga föremål.⁷¹ Kommunismen omnämns i en passus som ”det positiva upphävandet av privategendomen”.⁷² Vi har redan sett den roll det samhälleliga ägandet av produktionsmedlen spelar under kommunismens första fas, genom att det möjliggör världsomspännande planering, befördrar jämlikhet och säkerställer bättre arbetsförhållanden. Mindre privatägda företag existerar emellertid fortfarande, åtminstone i början av kommunismens första fas, och föremål för direkt konsumtion var fortfarande i privat ägo. De flesta människor satte stort värde på de särskilda objekt de använde eftersom de inte var lätta att ersätta, och i vart fall kostade pengar (arbetskvitton) som kunde ha spenderats på något annat. Under sådana omständigheter utsträcktes samarbetet inte till att dela allt man hade med andra, och den giriga attityd som är så förhärskande idag var fortfarande inte helt utplånad, men den var förmodligen mindre förekommande inom

⁶⁷ På ett ställe uttrycks denna insikt så här: ”Du står i ett mänskligt förhållande till min produkt, du har ett behov av min produkt. Denna existerar då för dig som ett föremål för din önskan och vilja.” *MEGA I:3*, s. 544.

⁶⁸ *Ibid.* s. 546 f. Marx fortsätter: ”Jag skulle också ha uppgiften att vara förmedlaren mellan dig och den mänskliga arten, och därför vara erkänd och upplevd av dig själv som ett komplement till din egen natur och som en del av din varelse, och därför att veta att jag själv är bejakad i så väl dina tankar som din kärlek. Slutligen, glädjen av att ha producerat i ett individuellt uttryck av mitt liv det direkta uttrycket av ditt liv, och därför av att i min individuella verksamhet ha bejakat och förverkligat min sanna natur, min mänskliga natur, min samhälleliga varelse.” Och på ett annat ställe: ”I den mån människan är mänsklig, alltså även hennes förmågelser o.s.v. är mänskliga, så är en annans bejakelse av ett föremål på samma sätt hennes egen njutning”. ”*Ökonomisk-filosofiska manuskript*”, *op.cit.*, s. 226/*MEW Ergänzungsband 1*, s. 563. Vilket också kan uttryckas i att ”behovet eller åtnjutandet har därför förlorat sin egoistiska karaktär.” *Ibid.*, s. 206/s. 540.

⁶⁹ *MEGA I:3*, s. 547.

⁷⁰ Marx ger oss en fingervisning om hur detta skulle te sig i en passus, där han beskriver samtida socialistiska arbetare och det behov av ”sammanhållning” (*Gesellschaft*) de hade fått: ”vad som tidigare framstod som medel blir nu ändamål. Denna praktiska utveckling kan man studera i de glänsande resultat som franska socialistiska arbetare uppnått. Att röka, dricka, äta o.s.v. framstår inte längre som medel för deras sammanhållning. Sammanslutningen, föreningen, samvaron som har sammanhållningen till ändamål är tillräcklig för den, och dessa av arbetet hårt pressade gestalter framträder för oss som lysande representanter för den sanna mänskliga adeln.” ”*Ökonomisk-filosofiska manuskript*”, *op.cit.*, s. 218/*MEW Ergänzungsband 1*, s. 553 f.

⁷¹ *Kommunistiska manifestet*, s. 49 f/*MEW 4*, s. 477 f.

⁷² ”*Ökonomisk-filosofiska manuskript*”, *op.cit.*, s. 202/*MEW Ergänzungsband 1*, s. 536.

proletariatet, vilket ju redan från början hade färre materiella ägodelar, än bland småbönderna och bourgeoisins kvarlevor.

Till sin natur säkerställer privategendomen speciella rättigheter för ägaren gentemot och mot alla icke-ägare. Det är väsentligen ett negativt begrepp som, uppbackat av samhällets hela tvingande makt, utsäger att en människa om hon så önskar får utestänga andra från att använda eller dra nytta av vad helst hon äger. Det förutsätter möjligheten, nej, oundvikligheten, av en konfrontation mellan vad hon önskar göra med sina föremål och vad andra önskar göra med dem. Vad händer då med begreppet privategendom i ett samhälle där ingen någonsin hävdar sin rätt till de saker han använder, bär på sig, äter eller bor i, där hon i stället för att vägra att dela med sig till andra, med glädje ger dem vad de vill ha, där – om man vill formulera sig så – alla anspråk anses vara lika legitima? Detta är fallet under kommunismen – konfrontationen mellan konkurrerande intressen har upphört och med den behovet att hävda sina rättigheter, av vilket slag det vara månne.

Vi såg tidigare hur medveten varje kommunistisk person är om effekterna av sina handlingar på andra och hur han bemödar sig om att de andra skall tillfredställas, både därför att hans egna personliga behov kräver det och därför att han uppfattar sig själv som en samhällelig varelse, varav de andra är oskiljaktiga delar. Därför kan han säga: ”min medmänniskas sinnen och hennes åtnjutande [innebär] min egen tillfredställelse.”⁷³ I konsekvens härmed: om en person har något en annan vill ha, så är hans spontana reaktion att ge honom det. Angående privat ägande av jord säger Marx: ”Sett från en högre ekonomisk samhällsforms ståndpunkt, kommer enskilda individers privata äganderätt till jorden att framstå som lika absurt som att den ena människan äger den andra.”⁷⁴ Under fullständig kommunism, med de mänskliga relationer jag skildrat, kommer allt privat ägande, av vad det vara månne, att framstå som lika löjligt. Det är alltså inte fråga om någon försakelse för andra människors skull; alla medborgares åtnjutande är vad ”full utveckling av individualiteten” kräver.⁷⁵ De kollektiva butikerna är proppade med allt en kommunistisk person i rimlighetens namn kan vilja ha. ”Åt envar efter hans behov” är det kommunistiska samhällets löfte till alla sina medborgare.⁷⁶

Privategendomen har alltid, i en fundamental mening, varit baserad på förekomsten av materiell knapphet. Detta gäller proletariatets diktatur lika väl som tidigare perioder. Det en eller ett fåtal hade var ouppnåeligt för de många, helt enkelt därför att det inte fanns tillräckligt för alla. Efterfrågan översteg tillgången; de som har använder idén om privategendomen och statens tvingande makt för att stärka sin position; de som inte har kastar sig in i kampen om den samhällseliga produkten med alla tillgängliga medel, från bettleri till revolution. Men när tillgången är så ymnig att var och en kan få så mycket han önskar av allting, så vänds de samhällseliga relationer som vilade på knapphet uppochned. Vem på norra halvklotet idag skulle komma på tanken att vägra ge en annan människa ett glas vatten, eller för den delen, så mycket vatten han önskar? Men om det rådde knapphet på vatten, skulle de som hade vatten lagra det eller ta betalt för vad de lät andra använda; vatten skulle bli föremål för privat ägande. Under kommunismen skulle alla materiella förnödenheter vara lika ymnigt

⁷³ Ibid. s. 206./S 540.

⁷⁴ *Kapitalet III*, s. 687 f./MEW 25, s. 784.

⁷⁵ Ibid. s. 775/s. 883.

⁷⁶ ... *Gothaprogrammet*, op.cit., s. 18/MEW 19, s. 21. Ett typiskt exempel på kritik av denna princip, som visar hur långt de flesta kommentatorer är ifrån att fatta människorna och förhållandena under kommunismen, är O.D. Skeltons påstående att individens begär är omätliga, och att om han själv får besluta över sina behov skulle ”den socialistiska skattkammaren gå bankrutt inom en vecka”. Men å andra sidan menar han att om det finns någon officiell bedömning av behoven skulle risken för tyranni och korruption bli överhängande. Skelton, O.D.: *Socialism*, Boston 1911, s. 203.

förekommande som vatten är idag. Endast på denna grundval kan människor se det de för tillfället råkar använda som ett samhälleligt objekt, som produkter skapade av alla för alla. Det finns inte längre något 'mitt' eller 'ditt', 'hans' eller 'hennes', det finns enbart 'vårt'.

VII

Ett annat unikt attribut hos det kommunistiska samhället är den mästerliga kontroll de mänskliga varelserna har över naturkrafterna och naturföremålen. Tidigare var människorna i huvudsak underkastade naturen, deras välmående och ofta deras liv var avhängiga säsongsvariationerna, jordens fruktbarhet, adekvatheten i deras mekaniska förmågor och färdigheter, efterfrågan på deras arbete och produkter och i många andra skeenden och processer, vilkas effekter var lika ovissa. Marx deklarerar att under kommunismen är uppgiften att ”i stället för förhållandenas och tillfälligheternas herravälde över individerna sätta individernas herravälde över förhållandena och tillfälligheterna.”⁷⁷ Detta betecknas också som frigörelsen ”från allt det som ännu vidlåter” proletariet.⁷⁸ Detta är begränsningar på människors verksamhet som satts av summan av de icke-mänskliga omständigheter, under vilka de försiggår, och det som tidigare, av okunnighet, kallades 'naturlagar'.

För Marx är de 'naturlagar' som sägs styra oss inget annat än en lag ”som grundar sig på bristande medvetande hos de berörda”.⁷⁹ I det nya samhället finns det bristande kunskap om naturen. Människorna förstår hela sin omgivning, hur den fungerar och vilka möjligheter den bär på. I Marx synsätt ligger implicit övertygelsen att när de kommunistiska människorna helt och fullt begriper naturen begär de ingenting bortom deras räckvidd. Denna övertygelse är i sin tur baserad på hans uppfattning om hur omfattande denna räckvidd är under kommunismen och tillhörande antaganden beträffande den kreativa potentialen hos samarbetet. Marx säger dessutom att mycket av vad människor idag vill göra men inte förmår, kommer att göras under kommunismens ideala förhållanden, att det återstående är saker dessa enastående människor inte vill göra, och viktigast, att vad de vill göra som inte vi vill (vi fick en glimt av vad detta skulle kunna vara när vi diskuterade kommunismens materiella betingelser) skulle de lätt kunna åstadkomma.

Deras grepp över de sammanhängande delar som konstituerar den kommunistiska verkligheten är så fullständigt att Marx förutser att naturvetenskap och humanvetenskap skall smälta samman till en.⁸⁰ Det är också i denna mening han senare säger att individen vinner insikten ”att hans egen historia är en process och vetandet om naturen (även som praktisk makt över naturen) hans reala kropp.”⁸¹ Det handlar här om att bli medveten om de inre relationerna mellan vad som idag kallas den 'naturliga' och den 'samhälleliga' världen, och att behandla dessa hittills separerade halvvaror som en enda totalitet. När individen lär sig något om antingen samhället eller naturen, inser han att han lär sig något om bägge.

De kommunistiska människorna kan inte förändra klimatet (eller det kan de?), men de kan beakta alla dess effekter och göra upp sina vidare planer i enlighet härmed. I övrigt tycks Marx tro att en enad och samarbetande mänsklighet kan behärska naturen direkt och hans uppfattning av industrins produktiva potential verkar ligga närmre den verklighet vi förväntar oss i morgon än den vi har idag. Vi får höra att ”Det bestående, som kommunismen skapar, är just den verkliga bas som omöjliggör allt som är oavhängigt av individen såvida detta ändå

⁷⁷ ”Deutsche Ideologie”, i *MEW 3*, s. 424.

⁷⁸ ”Den tyska ideologin”, op.cit., s. 172/*MEW 3*, s. 68.

⁷⁹ *Kapitalet I*, s. 65, not 28/*MEW 23*, s. 89. Marx citerar här en tidig essä av Engels: ”Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie”.

⁸⁰ ”Ekonomisk-filosofiska manuskript ...”, op.cit., s. 209/*MEW Ergänzungsband 1*, s. 544.

⁸¹ *Grunddragen ...*, op.cit., s. 162/*Grundrisse* s. 440.

inte är något annat än en produkt av den hittillsvarande kommunikationen mellan individerna själva.”⁸²

Beträffande de föremål och processer som inte redan är en del av mänsklig interaktion, deklarerar Marx att kommunismen ”för första gången medvetet behandlar alla traditionella förutsättningar som skapelser av de människor som hittills levat, avkläder dem skenet av att vara naturliga och underkastar dem de samverkande individernas välde”.⁸³ Hela världen ses således genom en skapares ögon; allting människor kommer i kontakt med omvandlas till att passa deras vittfamnande syften; tidigare barriärer ger nu fri passage; ingenting tillåts blockera deras fulländning och ingenting som kan bidra till den tillåts fortvara neutralt. Genom att se människors band till naturen som logiska inre relationer, vilka varje individ tillsammans med sina medmänniskor nu har uppnått ett medvetet bemästrande av, kan Marx hävda att under kommunismen uppnås ”naturens slutgiltiga humanisering”.⁸⁴

Marx förser oss inte med en karta över den kommunistiska topografin, så det enda vi har är en uppfattning om att de fysiska förändringarna är enorma utan att veta närmare vari de består. Vi har redan träffat på några av dem, så som den rumsliga reorganiseringen av stad och landsbygd. Men det kanske mest slående exemplet på i vilken omfattning Marx föregrep ett mänskligt behärskande av naturen är hans kommentar att språket kommer att ”stå under individernas fullständiga kontroll”.⁸⁵ Jag tolkar denna passus så att Marx menar att *ett* språk skall ersätta de tusentals språk som nu är i bruk (vilken begränsad kulturell roll många språk än må fortsätta att spela), och att detta kommer att bli speciellt anpassat för att klart kunna uttrycka människornas unika erfarenheter, förståelser och känslor under denna tid.

Nyckeln till individens nyligen uppnådda behärskande av naturen ligger i det kommunistiska samarbetets säregna kvalitet. Marx betecknar samarbete i vilken som helst historisk period som en ”produktivkraft”, d.v.s. att formen av samhällelig interaktion är som sådan delvis ansvarig för produkternas kvantitet och kvalitet.⁸⁶ Skillnaden ligger i att under kommunismen, där arbete i gemenskap är regel och var och en är hängiven i alla sina uppgifter, är samarbetet en produktivkraft med en praktiskt taget obegränsad potential. Enligt Marx är det ”just föreningen av individer (naturligtvis under förutsättning att de nu utvecklade produktionskrafterna förekommer) som sätter betingelserna för individernas fria utveckling och rörelse under deras kontroll”.⁸⁷

VIII

Ett femte framträdande drag hos kommunismen är frånvaron av yttre regler och därmed av alla former av tvång och disciplin. Bortsett från arbete i fabriker och på jordbrukskooperativ, är inga av de verksamheter människor är engagerade i under denna tid organiserade, d.v.s. det finns ingenting de måste göra och inget föreskrivet sätt eller tidsbegränsningar de måste underkasta sig när de gör det. Å andra sidan är koordinering minimikravet samhällelig produktion *per se* ställer på de deltagande. Någon organisation, ledd av någon som har till uppgift att koordinera den produktiva verksamheten, krävs således i varje samhälle. Enligt Marx kräver allt arbete ”i vilket många individer samarbetar ... en kommenderande vilja för sammanhanget och enheten i processen och för funktioner som inte gäller delarbeten utan

⁸² ”Den tyska ideologin”, op.cit., s. 174 f/MEW 3, s. 70 f.

⁸³ Ibid. s. 174/s. 70.

⁸⁴ ”Ekonomisk-filosofiska manuskript” op.cit., s. 204/MEW *Ergänzungsband* s. 538. Därför kan Marx också deklarerar att ”kommunism är som fulländad naturalism = humanism, som fulländad humanism = naturalism, den är den enda sanna upplösningen av konflikten mellan människan och naturen”, ibid. s. 202 f/s. 536.

⁸⁵ ”Deutsche Ideologie”, i MEW 3, s. 412.

⁸⁶ ”Den tyska ideologin” op.cit., s. 135 korr/MEW 3, s. 30.

⁸⁷ Ibid. s. 178 korr/s. 75.

företagets totala funktion på samma sätt som en orkester behöver en dirigent. Detta är ett produktivt arbete som måste utföras inom varje sammansatt produktionssätt.” Han kallar detta ”arbete med uppsikt och ledning”.⁸⁸

Även inom produktionen är emellertid den organisation Marx förutser under kommunismen långt ifrån vad den är idag. Även om fabriker och jordbrukskooperativ fortfarande har ledande förvaltare, är deras uppgift helt enkelt att koordinera de ansträngningar som de som arbetar under dem presterar; de agerar som orkesterdirigenter. Eftersom människor under kommunismen ofta byter arbete, kan vi anta att nästan alla någon gång kommer att inneha denna funktion. Orkestern som dirigeras är alltid villig och entusiastisk eftersom dess mål och dirigentens mål är desamma, nämligen att producera förnödenheter som tillfredsställer samhällsliga behov, att producera allt som erfordras, av högsta kvalitet, på kortast möjliga tid och med minsta möjliga spill. Under kapitalismen utför arbetarna så lite och så bristfälligt arbete de kan komma undan med, med förmån som hela tiden jagar dem för att få dem att arbeta ännu mer och bättre än vad de skulle förmå om de verkligen försökte. Under kommunismen skulle lättjan, som Marx anser vara ett historiskt betingat fenomen, dö en naturlig död.⁸⁹ ”Envar efter sin förmåga”⁹⁰ är ett löfte som ingen under denna tid skulle komma på tanken att bryta.

I produktionen där varje individ arbetar på höjden av sin förmåga, har fabriksdisciplinen med hela dess utstyrsel av plikter, avskedanden, hot o.s.v., blivit obsolet. Marx hävdar att en sådan disciplin ”blir överflödig i ett samhällstillstånd, där arbetarna arbetar för egen räkning. Redan nu är den nästan överflödig ifråga om stycklön.”⁹¹ När arbetarna inser att de genom att bemöda sig kan öka sin andel av totalprodukten, behöver de inte tvingas till att arbeta. Under kommunismen gör varje arbetare-musiker sitt bästa för att vara i takt med resten av orkestern.

Vad vet vi nu om arbete under kommunismen? Utan tvång och fulla av ömsesidig omsorg, i behagliga miljöer och under relativt korta perioder varje dag (vecka?), använder människorna de samhällsligt ägda produktionsmedlen för att bemästra och omvandla naturen för att tillfredsställa mänskliga behov. I det att de ofta byter uppgifter finner de både glädje och självförverkligande i sitt samarbete med dess avgörande landvinningar. Men till skillnad från Fourier, som jämför arbete under kommunismen med lek, säger Marx att det är ”det mest förbannade allvar, den mest intensiva ansträngning” såsom det anstår varje sant kreativ människa.⁹² Marx betecknar emellertid – i en ofta citerad passus – produktionen under kommunismen som ett ”nödvändighetens rike” och kontrasterar det mot ”frihetens rike”, d.v.s. verksamhet som inte är arbete, där ”den mänskliga kraftutvecklingen ... är sitt eget ändamål.”⁹³ Vare sig de kommunistiska människorna vill det eller ej, så måste de utföra något arbete för att överleva – att sedan deras vilja att arbeta är beständig är en annan sak. Om nu denna kvalitet hos arbetet placerar det i nödvändighetens *rike*, så innebär det emellertid inte att arbete är en ofri aktivitet. I hans mest rättframma uttalande på detta område kallar Marx människans frihet för ”den positiva makten att göra sin sanna individualitet gällande”.⁹⁴ Givet arbetets karaktär under kommunismen, inklusive den grad av naturbehärskning som utövas i arbetet, är arbetet jämbördigt varje annan verksamhet i att uttrycka och utveckla varje människas unika potential. Marx kan därför tala om arbete som en aktivitet som är ”friheten i

⁸⁸ *Kapitalet III*, s. 349/*MEW 25*, s. 397.

⁸⁹ *Kommunistiska manifestet*, s. 49/*MEW 4*, s. 477.

⁹⁰ ... *Gothaprogrammet*, op.cit., s. 18/*MEW 19*, s. 21.

⁹¹ *Kapitalet III*, s. 75/*MEW 25*, s. 93.

⁹² *Grunddragen ...*, op.cit., s. 178/*Grundrisse*, s. 505.

⁹³ *Kapitalet III*, s. 726/*MEW 25*, s. 828.

⁹⁴ Marx/Engels: ”Die Heilige Familie”, i *MEW 2*, s. 138.

funktion ... som självförverkligande, som subjektets objektivering, och därför som reell frihet”.⁹⁵

Om människor under kommunismen är så spontant samarbetsvilliga att den enda produktiva organiseringen är det minimum som krävs av den ekonomiska effektiviteten, kan vi förvänta oss att t.o.m. detta minimum försvinner i de områden av livet som ligger utanför arbetet. I en uppräkningslista får vi höra att soldater, polismän, bödlar, lagstiftare och domare alla är lika onödiga ”under adekvata samhällsbetingelser”.⁹⁶ När det inte finns något behov av tvång, kan de institutionaliserade medel, genom vilka de utövas, elimineras.⁹⁷ Denna seger över all yttre myndighet är en seger för såväl åklagarna som de åklagade, för som Marx säger ”straff, tvång motsäger ett mänskligt förhållningssätt”.⁹⁸

För den kommunistiska människan tjänade alla former av organisation som tillämpades under proletariats diktatur, med produktionen som det enda undantaget, samma roll som Wittgensteins steg: de hjälpte henne att klättra upp till kommunismen, bara för att sedan kastas bort när hon kom dit. Restriktiva regler och tvång av alla slag blir inte bara olägenheter, utan faktiska hinder i ett samhälle som inte känner några konflikter mellan grundläggande intressen.

Det är kanske att begära för mycket att förvänta sig en fullständig framgång i den heltids-sysselsättning Marx ger varje kommunistisk människa som sin medmänniskas omvårdare. Så när helst en individ misslyckas i en av de uppgifter han satt upp för sig, eller av obetänksamhet – man kan inte föreställa sig något mer ondskefullt motiv än så – bryter en norm eller vållar andra skada, så handhar han själv straffet. Marx deklarerar att ”Under mänskliga förhållanden ... kommer straffet verkligen inte att vara något annat än den felandes dom över sig själv. Man kommer inte att försöka övertala honom att ett yttre, av andra på honom utövat våld är ett våld han utövar på sig själv. I de andra människorna kommer han i stället att finna de naturliga förlösarna från det straff som han ådömt sig själv, d.v.s. förhållandet kommer helt att omkastas.”⁹⁹ Given den samhälleliga medvetenhet vi nämnt tidigare, skulle varje större förmyndelse mot ett samarbetsvilligt beteende orsaka skuld känslor. Skulden är en börda som enbart kan avlägsnas av andra. Under kommunismen har samhällets roll förändrats, från att straffa dem som begår fel, till att lugna och trösta dem för att lindra deras självpåtagna kval.

Vi bör heller inte bli förvånade över att det under sådana förhållanden inte finns rum för någon stat. Enkelt uttryckt vittrar staten bort för att den inte längre har någon funktion. Huvuduppgiften under proletariats diktatur var att förgöra alla kapitalismens kvarlämningar och att konstruera grundvalarna för kommunismens högre fas. Lagar, organisation, disciplin, tvång o.s.v. var alla nödvändiga för att uppnå dessa mål. Men nu är kommunismen förverkligad och kapitalismens historia. Marx skriver: ”När under utvecklingens lopp klasskillnaderna försvunnit och all produktion koncentrerats i händerna på de associerade individerna, så förlorar den offentliga makten sin politiska karaktär. Den politiska makten i egentlig mening är en klass' organiserade våld för att undertrycka en annan.”¹⁰⁰ Hur ser en stat utan någon ”politisk karaktär” ut? Marx omformulerar frågan till att lyda: ”Vilka funktioner kvarstår där,

⁹⁵ *Grunddragen ...*, op.cit., s. 177/*Grundrisse*, s. 505. Marx säger också: ”Verkligt fritt arbete ... inte bara framstår i naturprocessen i naturlig, naturgiven form utan som den alla naturkrafter styrande aktiviteten.” Ibid., s. 178/s. 505.

⁹⁶ Marx/Engels: *On Colonialism*, Moskva u.å., s. 52.

⁹⁷ *Kapitalet III*, s. 726/*MEW 25*, s. 828.

⁹⁸ ”Die Heilige Familie”, i *MEW 2*, s. 190.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ *Kommunistiska manifestet*, s. 56 korr/*MEW 4*, s. 482.

som är analoga med de nuvarande statsfunktionerna?”¹⁰¹ Även om han aldrig ger något fullständigt svar på frågan, är det någorlunda klart vari det skulle bestå.

Varje stats tre huvudfunktioner är lagstiftning, rättsskipning och administration. Beträffande lagstiftning säger Marx att under kommunismen kommer alla former av parlamentarism att ”inrangeras under kategorin olägenheter”¹⁰² Lagstiftande församlingar är det politiska uttrycket för principen om majoritetsstyre, vilken i sin tur är baserad på antagandet att i viktiga frågor kommer människors åsikter gå isär. De utgör slagfält för klasskampen, slagfält på vilka den ekonomiskt styrande klassen, som bibehåller sin majoritet med alla till buds stående medel, gång på gång lagstiftar oppositionens nederlag. Men människorna under kommunismen är överens i alla frågor som i rimlighetens namn skulle komma upp i ett parlament. Om intressena skulle skilja sig åt och besluten inte skulle vara enhälliga är det inte nödvändigt att gå igenom formaliteten rösträkning. Vidare har alla avgörande beslut, d.v.s. de som avser själva kommunismens struktur, redan fattats vid denna tidpunkt. Människorna har vad de vill ha, nämligen kommunism, och det finns inget för en lagstiftande församling – vars huvudfunktion är att åstadkomma förändringar – att förändra.

Vad beträffar styrets juridiska arm, är också den baserad på antagandet om nödvändiga konflikter mellan människor. Utifrån kvasisanktioneringen en utnämnd domstol avger den härskande klassen, företrädd av någon av des mer pompösa representanter, partiska tolkningar av ensidiga lagar. Men om konflikter inte längre existerar...? Ett typiskt mål som dras inför rätta överallt är skadeersättning. En person som skadas av en annan i det kommunistiska samhället åsamkas inga ekonomiska olägenheter på grund av det (han fortsätter att från det samhällseliga förrådet av förnödenheter ta ut vad helst han behöver); dessutom vet han att den part som utsatte honom för skadan inte gjorde det avsiktligt och att smärtan i ett dåligt samvete är värre än den smärta som kommer från skadan. Vårt offer skulle, i stället för att insistera på hämnd eller compensation, snarare ansluta sig till arbetskamrater och grannar till den som orsakade skadan för att tillsammans med dem lindra hans skuld känslor. Alla skadeståndsmål skulle försvinna på detta sätt, genom att de direkt berörda inte skulle föra upp dem. Andra mål som kommer upp i domstolar idag, såsom mord, rån, kidnappning, bedrägeri o.s.v. förekommer helt enkelt inte. De har antingen blivit omöjliga, eftersom allting människor vill ha är gratis och dokument som säkerställer särskilda rättigheter eller särskild makt inte existerar, eller är onödiga, eftersom det inte finns något människor vill ha som erfordrar sådana asociala handlingar. Så vad skulle domstolarna ha att göra?

Fallet med administrationen är något mer komplicerat. En huvudfunktion hos styrets administrativa gren är att verkställa lagarna och inskräpa deras efterlevnad. Under kommunismen, där det inte finns några lagar och där sociala normer accepteras och iakttas av alla, existerar denna funktion inte längre. Men det kvarstår en annan uppgift som är jämförbar med den koordinering fabriksförvaltare står för. Inom produktionens område kommer det kommunistiska samhället i dess helhet, liksom de enskilda företagen, att erfordra en allmän uppsikt från några förvaltares sida. Såväl överlappningar som luckor i produktionen och i tjänsterna måste undvikas. Koordinering kommer därför att vara nödvändig vid alla samhällseliga vägkorsningar, där ju faktiskt en trafikledare är bra att ha för att hjälpa människor att komma dit de ska.

Någon kanske menar att en sådan koordinering inom sig döljer lagstiftning och rättsskipning; att administratörerna är de nya lagstiftarna och domarna under denna period. Men kommunismen är unik i det att administratörerna och de administrerade har samma mål. De har likaså en fullständig tilltro till och omsorg om varandra. De mindre dispyterna och de nödvändiga

¹⁰¹ ... *Gothaprogrammet*, op.cit., s. 29/*MEW 19*, s. 28.

¹⁰² *On colonialism*, s. 126.

utslagen av dessa accepteras därför som uttryck för en gemensam vilja. Vi måste också erinra oss om att varje individ uppfattar sina medmänniskor som en del av sig själv, som förlängningar av sin natur som samhällelig varelse, så även om han inte är direkt inblandad i administrationen känner han sig ändå involverad genom sina relationer med dem som är det. Dessutom: eftersom koordineringen av det samhällliga livet på dess olika nivåer är en verksamhet som alla kommer att delta i någon gång, så finns det inget särskilt skikt av administratörer. Att beskriva detta tillstånd i termer av 'lagstiftning', 'lagar', 'domstolar' o.s.v. är därför helt vilseledande. Arbetet med att administrera, eller mer egentligt, att koordinera, är den enda funktion under kommunismen som är analog med den moderna statens uppgifter.

Fördelningen av dessa administrativa uppgifter äger rum genom val som Marx beskriver som "affärsangelägenheter". Eftersom alla är överens i alla policyfrågor, förekommer det troligen inga valstrider. I vilket fall som helst så resulterar en valseger inte i "något herravälde". Vi försäkras om att ett val under kommunismen "inte har något spår av dess nuvarande karaktär". Val är rätt och slätt ett sätt att fördela administrativa uppgifter bland människor som mer eller mindre är lika väl rustade att ta sig an dem. Marx kan hävda att: "Hela folket kommer att styra, det kommer inte finnas någon att styra."¹⁰³ Men han föredrar att tona ned den koordinerande myndighetens roll i det nya samhället, för att i stället framhäva den makt som framspringer ur det direkta samarbetet.

Kan man driva ett komplext industrisamhälle på detta sätt? Marx var övertygad om att det skulle fungera bättre än något annat samhälle. Det är ju trots allt så, att många av de mest invecklade administrativa komplexen är biprodukter av den samhällliga organisationen med tillhörande attityder. T.ex. hålls de flesta register endast för att tillförsäkra ett begränsat antal personer – ungdomar, gamla, sjuka o.s.v. – rättigheter som är universella under kommunismen (eller som Marx skulle ha föredragit att uttrycka det: som har försvunnit för alla eftersom de inte längre är nödvändiga för någon). De enorma rödamattan-byråkratier som dagens 'socialistiska' länder gjort sig bemärkta för, kan inte ge någon fingervisning om vad vi har att förvänta oss när de betingelser Marx kräver för kommunismen har blivit uppfyllda. Likaså används en stor del av det administrativa kalkylerandet till att få människor att åtlyda regler och föreskrifter de inte tycker om, att besluta om vilka morötter man skall locka med och vilka straff man skall hota med.

Andra komponenter av den förhandenvarande komplexiteten är manipulationer sammanhängande med förbättring av positionen för privilegierade skikt av den härskande klassen eller med försök att försona stridande sociala intressen. Med nya mål och måttstockar, och framför allt med nya kommunistiska människor, kommer det mesta av det som nu gör den samhälliga administrationen till en outgrundlig labyrint att försvinna. Enkelt samarbete inom varje samhällelig enhet tillsammans med koordinering – som enda syfte – mellan dem förses kommunismen som ett utvecklat industrisamhälle med all den 'administration' det behöver.

IX

Det sjätte och sista unika kännetecknet på det kommunistiska samhället är det slag av mänskliga grupper det har och inte har. Den mänsklighet vi känner är uppdelad efter nation, ras, religion, geografisk befintlighet (stad-landsbygd), klass, yrke och familj. För många är det säkert omöjligt att föreställa sig en värld där sådana åtskillnader inte låter sig göras. Men det är just den situation Marx presenterar oss för i kommunismen. Först och främst är världskartan inte längre indelad i olika länder.¹⁰⁴ Ett sätt att få ett grepp om vad detta skall innebära, är att föreställa sig hela världen som *en* nation. Men man måste då hålla i minnet att ordet

¹⁰³ Meyer op.cit., s. 112.

¹⁰⁴ *Kommunistiska manifestet*, s. 52 f/MEW 4, s. 479.

'nation' tillhör en svunnen tids vokabulär. Världen som en nation fyller inte någon av de funktioner som är förbundna med den gamla världens nationer. Vi såg ovan att staten hade vittrat bort, så det finns inget världsparlament, världsdombstol eller världsmåttstock – bortsett från några förvaltare som koordinerar produktionen i världsmåttstock – finns det ingen verkställande världsförsamling.

Individen är både som producent och konsument oerhört påverkad av att staten försvunnit. Marx berättar för oss att de kommunistiska människorna i sina konstnärliga strävanden – och alla är under denna tid engagerade i någon form av konstnärskap – inte längre är offer för några nationella begränsningar.¹⁰⁵

När individen inte längre är bunden av lokala erfarenheter, smakriktningar och verktyg, kan han uttrycka sina känslor och tankar på ett universellt sätt. Och om konsten kan frigöra sig från vanornas hämmande inverkan, så kan den materiella produktionen och allt annat människor företar sig det också, när nationerna och nationalismen väl avskaffats. Jag har redan nämnt att alla möjligen skulle tala samma språk.¹⁰⁶ Förekomsten av ett sådant språk innebär inte att mindre lokala språk och motsvarande olika kulturer alla skulle komma att försvinna. Latinet och den romerska kulturen har berikat miljoner människors liv långt efter det romerska rikets fall, och jag tänker mig att samma öde väntar andra språk och kulturer som idag är vitt spridda.

Människans kosmopolitism som producent är parad med hennes nya kosmopolitism som konsument. Människor är i stånd att använda och helt och fullt uppskatta produkter av alla de slag. Marx säger: ”Den enskilde individen befrias först från sina nationella och lokala skrankor i och med att hela världens produktion (även den andliga) blir tillgänglig och han blir i stånd att njuta denna allsidiga produktion från hela jordklotet (människornas skapelser).”¹⁰⁷

Religiösa uppdelningar mellan människor har också upphört att existera i och med att alla mystiska föreställningar dött ut. Vetenskapen har ersatt vidskepelsen och samhällets potens har ersatt individens rädsla och svaghet. Det Marx kallar ”den religiösa spatten” finns inte längre.¹⁰⁸ Den kommunistiska människan är inte ateist – det är en term Marx undviker eftersom den antyder att det skulle röra sig om en anti-religion. Människor har helt enkelt slutat bekymra sig om religion, de är varken för eller emot den, de är ointresserade. Liksom vad gäller staten, vittrar också religionen bort när den inte längre har någon funktion.

Skillnaden mellan människor i stad och på landsbygd faller också bort under kommunismen, där det finns städer spridda över hela landsbygden i samma mån spirar fram i städerna.¹⁰⁹

Skillnader mellan människor baserade på klasstillhörighet fanns praktiskt taget inte längre redan under kommunismens första fas, där alla var arbetare. På ett ställe går Marx så långt att han hävdar att klasser upphör att existera när alla utför produktivt arbete.¹¹⁰ Men vi vet också att huvuduppgiften för proletariats diktatur är att kontrollera och omvända alla resterande 'kapitalister', så varje 'arbetare' under denna period tillhör inte proletariats.¹¹¹ Marx använder flera olika kriterier på klasstillhörighet, och det är uppenbart att proletariats diktatur är

¹⁰⁵ ”Deutsche Ideologie”, i *MEW 3*, s. 378.

¹⁰⁶ *Ibid.* s. 411.

¹⁰⁷ ”Den tyska ideologin”, *op.cit.*, s. 142/*MEW 3*, s. 37.

¹⁰⁸ ... *Gothaprogrammet*, *op.cit.*, s. 33/*MEW 19*, s. 31.

¹⁰⁹ ”Den tyska ideologin”, *op.cit.*, s. 155/*MEW 3*, s. 50.

¹¹⁰ ... *Gothaprogrammet*, *op.cit.*, s. 16/*MEW 19*, s. 21.

¹¹¹ Meyer *op.cit.*, s. 108.

klasslös enligt några av dessa och inte klasslös enligt andra.¹¹² Under kommunismens högre fas har däremot alla Marx kriterier på ett klasslöst samhälle uppfyllts.

Vad gäller att skilja mellan människor och människor på grund av yrke, så försvann det tillsammans med permanenta yrken. Varje individ under kommunismen tar del i en rad olika uppgifter.

Den kanske minst kända av Marx' visionära planer om kommunismen har att göra med rasskillnadernas utplåning. Marx tyckte inte om att kasta sig ut i det okända, men hans enda uttryckta åsikt på detta område är ändå mycket rättfram. I en diskussion om miljöns inverkan säger han att man måste hålla i minnet att: ”barnens utvecklingsförmåga rättar sig efter föräldrarnas utveckling och att alla dessa missbildningar har uppstått historiskt under de hittillsvarande samhällsliga förhållandena och lika väl åter kan historiskt avskaffas. T.o.m. de naturliga olikheterna inom arten, så som rasskillnader o.s.v. ... kan och måste historiskt undanröjas.”¹¹³ Marx talar inte om några få kännetecken på ras, han talar bokstavligen om ”rasskillnader”. Marx ansåg säkert att vissa skillnader skulle vara svårare att utplåna än andra, men det finns inte explicit uttryckt någonstans. Om vi betänker kvaliteten hos samarbetet mellan människor under kommunismen och deras beredvillighet att bistå varandra, är det inte så märkvärdigt att Marx såg framför sig en tid – kanske årtusenden avlägsen – då alla världens raser hade blandats till en.

Om den minst kända av Marx' förutsägelser om kommunismen är rasskillnadernas utplåning, så är den förmodligen mest kända – och kanske därför den mest vanställda – familjens avskaffande. Marx talar om att den ”jordiska familjen” under kommunismen måste ”såväl teoretiskt som praktiskt förintas”.¹¹⁴ Vissa personer har uppfattat detta så att kommunismen innebär slutet på alla intima relationer, fri kärlek, påtvingad skilsmässa från barnen och en rad andra oanade omständigheter, den ena mer omoralisk än den andra. Men Marx kan inte åläggas skulden för någon av dessa synder. Till att börja med; den familjeform han hävdar kommer att försvinna är den borgerliga familjen. Enligt honom är den baserad på kapital och privat vinning, där ekonomiska fördelar är huvudskälet för att ingå äktenskap, där maken har praktiskt taget alla rättigheter och maken inga, där föräldrarna har i det närmaste total makt över sina barn och där den kvävande intimiteten mellan familjemedlemmarna utesluter nästan alla former av närhet till andra människor.¹¹⁵ Avskaffandet av denna familjeform hade redan påbörjats av bourgeoisien själv när den påtvingade arbetarna livsbetingelser som gjorde det omöjligt för dem att tillbringa så mycket tid tillsammans med sina fruar och barn, och förstörde allt privatliv när de var tillsammans. Det är i denna mening Marx vidhåller att familjen praktiskt taget upphört att existera inom proletariatet.¹¹⁶

Det kommunistiska alternativet till familjen uttrycks aldrig särskilt klart, men kan pusslas samman utifrån Marx' spridda kommentarer i ämnet. Dess väsentligaste karakteristika verkar vara boende i grupp, monogama sexuella relationer och kollektiv barnuppfostran. Aspekten boende i grupp framgår ur en kontrast till familjen som Marx kallar ”gemensam hushållning”.¹¹⁷ Alla den moderna vetenskapens framsteg används för att göra det gemensamma

¹¹² För en mer utförlig behandling av klassbegreppet, se min artikel ”Marx' Use of 'Class'”, i *American Journal of Sociology*, March 1969.

¹¹³ ”Deutsche Ideologie”, i *MEW* 3, s. 410.

¹¹⁴ ”Teser om Feuerbach”, i *Människans frigörelse*, op.cit., s. 121; i *Filosofiska skrifter* op.cit., s. 252 korr/*MEW* 3, s. 6.

¹¹⁵ *Kommunistiska manifestet*, s. 50 ff/*MEW* 4, s. 478.

¹¹⁶ *Ibid.* s. 51/s. 478.

¹¹⁷ Han skriver: ”Upprättandet av en gemensam hushållning [gemeinsamen Hauswirtschaft] förutsätter utvecklingen av maskineriet, utnyttjandet av naturkrafterna och många andra produktivkrafter – t.ex. vattenledningar, gasbelysning, ånguppvärmning o.s.v., upphävningen av motsättningen mellan stad och

boendet så bekvämt och harmoniskt som möjligt. Huruvida människor äter i gemensamma matsalar, sover i samma byggnad, delar hushållsarbetet o.s.v. yppas inte, men jag misstänker att det är något i den vägen Marx tänkte sig.

En stor del av de smädelser som riktats mot kommunismen har egentligen haft sin udd riktad mot ett fantasifoster skapat av den borgerliga inbillningen. Avskaffandet av familjen och fri kärlek, d.v.s. båda könens ohämmade aktivitet, har alltid varit nära sammankopplade i huvudet på dem som kritiserar kommunismen. Men Marx var motståndare till promiskuitet (åtminstone för vuxna), både i det samhälle han levde i och i det kommunistiska. Hans fientlighet mot borgerlighetens sexuella perversiteter och de sarkasmer, med vilka han bemöter anklagelser mot kommunismen för det samma, ger klara belägg för detta.¹¹⁸ Han attackerar också de skolor han kallar ”den råa och tanklösa kommunismen” för att som mål ha ”kvinnogemenskapen där kvinnorna blivit till samhällelig och allmän egendom”.¹¹⁹ I Marx' idealsamhälle är sexualitet alltid förbunden med kärlek, och detta slag av kärlek tycks uteslutande, om än någon gång temporärt, vara en relation mellan en man och en kvinna. Den universella kärlek det anspelades på i diskussionen om samarbetet under kommunismen inkluderar inte ohämmade sexuella engagemang, ty Marx erkänner att sådant som obesvarad kärlek kommer att fortsätta att finnas och kallar det en olycka.¹²⁰

För att få ett grepp om Marx' synpunkter på detta ämne är det nödvändigt att inse att han helt och fullt står på kärlekens och de älskandes sida, att han kräver fullständig jämlikhet för båda parter och att han ser sexuell kärlek under kommunismen som det högsta uttrycket för det nya slag av relationer mellan människor under denna period. I *Den heliga familjen*, denna utvidgade recension av Eugene Sues roman *Mystère de Paris*, tar Marx gång på gång ställning för de mest sensuella romanfigurerna, de som kan och vill älska.¹²¹ Och i *Ekonomisk-filosofiska manuskript från 1844* får vi höra att kvinnan har blivit mannens jämlike i kärlek liksom i allt annat, och att det slag av ömsesidigt hänsynstagande som karakteriserar sexuell kärlek under kommunismen har blivit den högsta måttstocken för alla mänskliga kontakter.¹²²

Kollektiv barnuppfostran nämns aldrig explicit, men kan härledas ur andra aspekter av det kommunistiska livet som tycks förutsätta den. Förutom mindre skillnader beroende på arv är ett barns utveckling enligt Marx bestämt av dess miljö, av vilken föräldrahemmet är en viktig del. Under kapitalismen har föräldrarna en ansenlig kontroll över sina barns hälsa, utbildning, yrke, äktenskap o.s.v., men på grund av föräldrarnas egna problem och begränsningar används denna makt sällan med någon större visdom. Under kommunismen får föräldrarna inte längre utöva ett destruktivt inflytande på sina barn. Detta innebär inte att de med tvång skiljs från sina telningar. Under en kommunistisk samhällighet, d.v.s. utan den genomgående själviskhet och emotionella otrygghet som kännetecknar de gängse relationerna mellan förälder och barn, vill de kommunistiska föräldrarna att deras barn skall ingå i en gemenskap som inte står den efter de bygger för sig själva.

landsbygd. Utan dessa betingelser skulle den gemensamma hushållningen inte i sin tur vara en ny produktionskraft, utan undvara all materiell bas, vila på en blott teoretisk grundval, d.v.s. bara vara ett tankefoster och ända i inget annat än klostehushåll. – Vad som var möjligt visar sig i sammanflyttandet till städerna och i uppförandet av gemensamma byggnader för enskilda bestämda ändamål (fängelser, kaserner etc.). Att upphävandet av den åtskilda hushållningen inte kan skiljas från upphävandet av familjen, är självklart.” ”Deutsche Ideologie”, i *MEW* 3, s. 29 (noten ej medtagen i den sv. övers.).

¹¹⁸ *Kommunistiska manifestet*, s. 51 f/*MEW* 4, s. 478 f.

¹¹⁹ ”*Ekonomisk-filosofiska manuskript*”, op.cit., s. 201/*MEW Ergänzungsband 1*, s. 534.

¹²⁰ *Ibid.* s. 229/s. 567.

¹²¹ Se ”Die Heilige Familie”, i *MEW* 2, s. 65 ff, s. 69 ff, s. 80. För Marx är Cecile, Rigolette och Fleur de Marie de positiva karaktärerna i romanen.

¹²² ”*Ekonomisk-filosofiska manuskript*”, op.cit., s. 201 f/*MEW Ergänzungsband 1*, s. 535.

Det är naturligtvis inte endast barn, utan även vuxna, som kräver särskilda betingelser för att realisera hela sin mänskliga potential. Vi har redan sett vilken vikt Marx lägger vid fri tid. Även om han aldrig behandlar hur föräldrarna, i synnerhet mödrarna, ockuperas av sina barn var han säkert medveten om det. Inom den ”gemensamma hushållningen”, tycks det arrangeras som är mest välägnat att möjliggöra både ungas och gamlas självförverkligande vara någon form av gemensam barnuppfostran. Föräldrar och barn tillbringar helt enkelt just så mycket tid tillsammans och från varandra som deras respektive utveckling kräver. Men till skillnad från idag ägnas tiden tillsammans åt aktiviteter som medför ömsesidig glädje och utveckling, eftersom denna interaktion inte längre är rotad i nödvändigt arbete och sedvanliga plikter, utan i samma önskan att tillfredsställa gemensamma behov som utmärker alla sociala kontakter i det kommunistiska samhället.¹²³

Det torde vid det här laget vara klart att Marx är mycket mer precis beträffande vilka sociala och andra uppspaltningar som skall försvinna under kommunismen än vad som skall ersätta dem. Nationer, religioner, geografiska regioner, klasser, yrken, raser och familjer skall försvinna, men vilka nya sociala kategorier kommer att uppstå? Innan vi försöker besvara denna fråga är det viktigt att framhålla att Marx ansåg alla sådana uppdelningar vara hinder för den direkta kontakten mellan människor och därmed för ett fullständigt förverkligande av mänsklig potential i den mån det erfordrar en sådan kontakt. Genom undanröjandet av dessa hinder kan människorna se, uppskatta och reagera på varandra som individer i stället för som medlemmar av sociala grupper de fötts eller socialiserats in i. Människor kan inte längre behandlas som exemplar av en viss art inom människosläktet när sådana arter inte längre existerar. Utplånandet av sociala gränslinjer *per se* är en huvuduppgift för proletariats diktatur, och sammansmältningen av tidigare åtskilda sociala kategorier är ett av de säkraste tecknen på att kommunismen har uppnåtts.

Men t.o.m. kommunismen innehåller sådana gränslinjer att några distinktioner mellan människor låter sig göras. Från vad som tidigare sagts torde det framgå att dessa nya underindelningar, liksom motsvarande samhälleliga organ, är medvetet tillordnade funktionsenheter, vilka endast uttrycker det mest effektiva och mänskliga sättet att få saker och ting gjorda på. Fabriken, den gemensamma hushållningen och de industriella arméerna inom jordbruket är exempel på funktionsenheter som det kommunistiska samhället är indelat i. Men i och med att människor byter arbete så ofta som de gör, är det osannolikt att en person skall bära en arbetsplats stämpel så värst länge. Jag tänker mig att indelningar baserade på medlemskap i olika gemensamma hushåll däremot är av mer varaktig natur, eftersom boendegrupper troligen är mer permanenta än arbetsgrupper.

¹²³ En eller annan läsare har kanske frestats att göra den olyckliga jämförelsen mellan den kommunistiska familjeformen och den israeliska kibbutzen. Även om människorna i kibbutzerna utövar en beaktansvärd närdemokrati, äter i gemensamma matsalar, delar vissa hushållsuppgifter och gemensamt uppfostrar sina barn, menar jag att denna jämförelse är vilseledande av följande skäl: 1. Kibbutzen opererar inom en ekonomi präglad av knapphet, vilket nödvändiggör att kvinnor arbetar, att människor äter i gemensamma matsalar, att barnen uppfostras gemensamt o.s.v. Detta ger alla dessa aktiviteter en spartansk karaktär som avgjort inte är kommunistisk. 2. Kibbutzen är etablerad på landsbygden, där belägenheten och tillhörande existenssätt glorifieras av en slags Tolstoysk agrar mystik; till följd härav har kibbutzinnevanorna alltför lite kontakt med stadsarbete, -teknologi och -kultur, vilket alltsammans återspeglas i familjerelationerna. 3. Kibbutzen existerar i en specifik stat, Israel, och måste underkasta sig den statens lagar i allt som rör äktenskap, skilsmässa, vårdnad av barn o.s.v. Det är en tvångströja som den kommunistiska människan inte har. 4. Kibbutzen har alltför många restriktioner på familjelivet och allt annat, särskilt i jämförelse med ett samhälle som inte har några alls. 5. Slutligen är människor som lever i kibbutzer, liksom alla andra i dagens värld, av en annan *genre* än kommunismens människor. Samma aktivitet eller organisationsform blir ju något annat när de inblandade människorna agerar utifrån vitt skilda motiv, uppnår andra slag av tillfredsställelse, uppfattar sina handlingar annorlunda och så vidare.

Dessa gränslinjer i det kommunistiska samhället är aldrig hinder för direkt mänsklig kontakt. För även om de hjälper oss att göra distinktioner mellan individer, kan de aldrig vara någon verklig ersättning för vår förståelse av dem som människor, vilket tidigare var fallet med dåvarande attribut. Skillnaden ligger i att alla har eller lätt kan erhålla kvalifikationerna för medlemskap i vilken grupp som helst. När Marx diskuterar kommunismen kan han därför avfärda betydelsen av särskilda församlingar och koncentrera sina kommentarer till den mänskliga arten, till mänskliga varelser som ständigt indelar sig i grupper och ständigt omgrupperar sig i sitt fullföljande av mänskliga mål.¹²⁴

X

Vår rekonstruktion av kommunismen är nu fullständig, eller så fullständig Marx olikartade kommentarer tillåter. Kommunismen som ett sätt att leva utvecklar enastående kvaliteter hos människorna, kvaliteter som i sin tur är nödvändiga för att detta levnadssätt skall kunna fungera. Vilka är då dessa kvaliteter? På basis av ovanstående redogörelse kan vi säga att framtidens medborgare är en person som är intresserad av och skicklig i att utföra många-handa uppgifter, som i hög grad och beständigt är samarbetsvillig, som uppfattar alla föremål i termer av 'vårt', som tillsammans med sina medmänniskor har del i en mästerlig behärskning av naturkrafterna, som själv reglerar sina aktiviteter utan några utifrån föreskrivna regler och som utifrån nuvarande sociala uppdelningar är omöjlig att åtskilja från sina medmänniskor. Han eller hon är i korthet: begåvad, höggradigt rationell och social, mänsklig och kreativ. I den unge Marx' terminologi är denne en förverkligad människa som "frambringa alla sina artenliga förmögenheter" och förstår "behovens mänskliga natur", samt "tillägnar sig sitt allsidiga väsen ... som en hel människa".¹²⁵

Varje del av denna beskrivning av människorna under kommunismen kan tjäna som en fullständig redogörelse när väl dess relationer med helheten är kartlagda. En individ skulle endast kunna engagera sig i så många olika verksamheter framgångsrikt om han samarbetar med sina medmänniskor i allt, behandlar alla materiella objekt som tillhörande kollektivet, har del i det nödvändiga behärskandet av naturen, o.s.v. På samma sätt kan han endast utöva en kommunistisk samhällighet om han är i stånd att utföra en mängd olika uppgifter med en virtuos' lätthet, behandla objekt som 'våra', o.s.v. Liksom ingen aspekt av det kommunistiska livet kan uppstå oberoende av de andra, kan ingen av de kvaliteter som tillordnats den kommunistiska människan framspringa ensam. Som inre relaterade delar av en organisk helhet förutsätter och baseras var och en på att alla är närvarande. Marx' mest kända beskrivningar av kommunismen – nämligen som ett klasslöst samhälle, som ett samhälle där arbetsdelningen upphävs och ett där privategendomen avskaffats – skall alla ses i detta ljus.¹²⁶ Dessa beskrivningar är inte partiella, ensidiga alternativ, utan är alla lika fullständiga (i det att de innesluter varandra som nödvändiga förutsättningar och/eller resultat), med denna enda skillnaden att fokus eller betoning lagts på olika moment inom totaliteten.

De kvaliteter och det liv Marx tillskriver människorna under kommunismen representerar en fullständig seger över den alienation som karakteriserat mänsklighetens tillvaro genom alla klassamhällen, med kulmen i relationen mellan arbetare och kapitalist under den moderna kapitalismen. Kärnan i alienationen är individens separation från betingelserna för mänsklig tillvaro, huvudsakligen hans verksamhet (särskilt produktion), dess reella och potentiella produkter, och andra människor. Som ett resultat av klasskillnaderna och åtföljande motsätt-

¹²⁴ Marx säger att under kommunismen sammanfaller artens utveckling slutligen med varje särskild individs utveckling. *MEW* 26.2, s. 309.

¹²⁵ "Ekonomisk-filosofiska manuskript", op.cit., s. 235 korr, s. 202, s. 205 korr/*MEW Ergänzungsband 1*, s. 574, s. 536, s. 539.

¹²⁶ För en beskrivning av kapitalismen som betonar de inre relationerna mellan alla dessa komponenter, se min bok *Alienation. Marx' Conception of Man in Capitalist Society*, Cambridge University Press 1971.

ningar, har människor förlorat kontrollen över alla samhällliga uttryck för sin mänsklighet och grovt missförstått dem i processen, och kanske stundom kommit dithän att tjäna sina egna skapelsers 'behov'. Om man betraktar allt människor gör och använder för att tillfredsställa sina behov och förverkliga sina potentialer som element av den mänskliga naturen, blir den fortlöpande fragmentiseringen av den mänskliga naturen (alienation) identisk med hämningen och förvridningen av varje individs förmåga. Sammanförandet eller återföreningen på en högre teknologisk nivå av de element av den mänskliga naturen som tidigare samhällen slitit isär börjar i och med revolutionen, accelereras under proletariats diktatur och fullbordas först under kommunismens högre fas. I den mån det samhällliga livet förblir uppsplittrat (åtskilt av gränslinjer såsom yrke, religion, familj o.s.v.) och missförstått under kommunismens första fas, kan människorna under denna period fortfarande anses vara alienerade (vilket inte innebär att den teori om alienationen, med vilken Marx analyserar de varuproducerande samhällenas dynamik, fortfarande skulle vara användbar för att förklara samhälliga processer).

Som motpoler utgör alienation och kommunism nödvändiga referenspunkter för varandra. En teoretiskt adekvat beskrivning av kommunismen skulle därför nödvändigtvis innehålla en utvidgad analys av alienationen. Jag har försökt åstadkomma en sådan analys på annat håll.¹²⁷ I föreliggande essä har jag sett mig föranlåten att offra en del teoretisk adekvathet för att kunna presentera en enklare, mer sammanhängande bild av kommunismen.

Frågan som återstår är hur Marx' vision av kommunismen skall värderas. Erfarenheten är inget relevant kriterium, även om människosläktets historia borde göra oss uppmärksamma på de mänskliga behovens och förmågornas enorma flexibilitet. Det är meningslöst att säga (även om många fortsätter göra det) att ett sådant samhälle aldrig har existerat och att de människor Marx skildrar aldrig har levat. Det kommunistiska samhället är det slutliga resultatet av en lång utvecklingsserie som börjar med den socialistiska omvälvningen av det kapitalistiska produktionssättet. Dess särskilda karakteristika utvecklar sig gradvis ur tillämpningen av programmen under proletariats diktatur och de nya relationer och möjligheter som etableras där. Dessa karakteristika kan inte förekomma – och man kan inte förvänta sig att finna dem – före denna kontext själv har utvecklats längs vägar som vi ännu inte har någon som helst erfarenhet av. Lika så kan de kvaliteter Marx tillskriver människorna under kommunismen aldrig förekomma utanför de unika betingelser varur de spirar, och omvänt, givet dessa betingelser är talet om andra mänskliga kvaliteter, i synnerhet motsatta sådana, helt enkelt meningslöst. Man kan endast fastställa de obevisade antagandena, på vilka denna den mänskliga naturens förväntade blomstring vilar. Dessa är: att individens potential är så mångskiftande och så stor, att han har en inre drivkraft att realisera hela sin potential, att hela skalan av förmågor i varje person kan fullständigt förverkligas samtidigt, och att en individs fulla självförverkligande är förenlig med alla andras. Med tanke på hur ofta och hur drastiskt upptäckten av nya samhällliga former har utvidgat den accepterade synen på vad som är mänskligt, tror jag att det vore oklokt att på förhand utesluta möjligheten av att Marx' antaganden kan vara korrekta.

Det finns egentligen endast ett sätt att värdera Marx' vision av kommunismen och det är att undersöka hans analys av kapitalismen för att komma fram till huruvida det kommunistiska samhället verkligen är närvarande i den som en orealiserad potentiell möjlighet. Om Marx sökte, som han säger, ”att finna den nya världen genom kritiken av den gamla”, så vilar varje bedömning av hans syn på kommunismen i sista hand på hållbarheten av hans kritik av kapitalismen. Här är inte platsen att göra denna nödvändiga och omfattande undersökning, men jag skulle vilja ange tre riktlinjer för en sådan undersökning. 1. Kapitalismen måste förstås i

¹²⁷ Ibid. del II och III.

termer av samhällliga relationer, Marx' sätt att inbegripa sitt studieobjekts faktiska förflutna och framtida möjligheter i sin analys av dess nuvarande former (detta är den logiska basen för Marx' studium av historien, inklusive framtida historia, som en process). 2. En marxistisk analys av dagens kapitalism måste integreras med studiet av Marx' analys av det sena 1800-talets kapitalism (de samhällliga relationer från vilka prognoser och förväntningar måste uppdateras). 3. Man bör inte försöka visa att kommunismen är oundviklig, utan bara att den är möjlig, d.v.s. baserad på betingelser inneboende i en vidare utveckling av de nuvarande. Det är ju trots allt så, att kommunismen aldrig förkastas beroende på att den utgår från andra värderingar, utan därför att den påstås vara ett realiserbart ideal. Under sådana omständigheter räcker det i allmänhet att plädera för att kommunismen är en *möjlig* efterföljare till kapitalismen för att övertyga människor om att de måste hjälpa till att föda fram den.¹²⁸

¹²⁸ Till slut några ord om källorna till Marx' vision av kommunismen. Eftersom mitt huvudsyfte har varit att rekonstruera denna vision och då jag är övertygad om att den har en inre relation till Marx' analys av kapitalismen, har jag avsiktligt undvikit att nämna de utopiska socialisterna. Men det är ingen tvekan om att i synnerhet Fourier, S:t Simon och Owen utövat ett viktigt inflytande på Marx. Dessa har utelämnats ur denna uppsats eftersom jag skiljer mellan de idéer som förde Marx till den analys av kapitalism och historia vi kallar "marxism" och de måhända liknande synpunkter som är en del av denna analys. Utopisternas framtidsvision, som opererar med ett slags etiskt ideal eftersom den står utanför en förståelse av människan och samhället, bidrog till Marx' tidiga politiska position och påverkade otvetydigt riktningen av hans studier. Men när Marx' analys nådde den punkt där han kunde bestämma de reella möjligheterna inneboende i det kapitalistiska samhället, förändras dessa synpunkters logiska status från att ha varit den oberoende principen eller idealet i ett etiskt system till att bli en integrerad (om än ännu inte förverkligad) del av den verkliga världen. Denna analys resulterade i en granskning och omvärdering av alla de uppfattningar om kommunismen som Marx hade ärvt, i linje med de nyupptäckta möjligheterna. I brist på en sådan analys kunde utopisterna bara bjuda på en blandning av drömmar, intuitioner och fromma förhoppningar. Så även om det är nödvändigt att studera utopisterna för att förstå hur Marx kom fram till marxismen, kan en sådan analys faktiskt förvräda bilden av vilka dessa idéer var och vara förvirrade snarare än underlättande vid försöken att bedöma dem.

Användbara diskussioner om Marx' vision av kommunismen finns i: Dahrendorf, R: *Marx in Perspective*, Hannover 1952, i synnerhet s. 72-117; Ramm, T: "Die künftige Gesellschaftsordnung nach der Theorie von Marx und Engels", i Fetscher, I: *Marxismusstudien*, Tübingen 1957; Calvex, J Y: *La Pensée de Karl Marx*, Paris 1956, s. 504-544; Axelos, K: *Marx, penseur de la technique*, Paris 1970, del V; och de olika artiklarna i *Etudes de Marxologie*, nov. 1979. Det mest omfattande urvalet av Marx' kommentarer om kommunismen är Rubel, M (ed): *Pages choisies pour une éthique socialiste*, Paris 1948. I vilken omfattning de ryska marxisterna och deras efterföljare i väst har förkrympt Marx' vision kan studeras i artiklarna i *Recherches internationales a la lumiere du Marxisme*, vol. 18, Paris 1960.